

PSEUDOISIDOR SEVILLSKÝ:
NAUČENÍ HRÍŠNÉMU ČLOVĚKU

A

PSEUDOBERNARD Z CLAIRVAUX:
LIST O ŘÁDNÉ SPRÁVĚ HOSPODÁŘSTVÍ

Pseudoisidor Sevillský: Naučení hříšnému člověku a Pseudobernard z Clairvaux: List o řádné správě hospodářství

E-kniha připravená ve spolupráci lingvistky Barbory Řezníčkové a historika Pavla Blažka a zaměřená na starší naukovou literaturu přináší edici dvou oblíbených překladových památek. Jedná se o *Naučení hříšnému člověku* (na základě rkp. Praha, NK ČR, sign. XVII B 6, f. 63r–66v, z 3. čtvrtiny 15. století), které vychází z díla Isidora Sevillského (cca 560 – 636), a *List o řádné správě hospodářství* (na základě rkp. Brno, MZK, sign. Mk 69, f. 174r–176v, z roku 1447), připisovaný Bernardu z Clairvaux (1090 nebo 1091 – 1153). Obě památky, hojně doložené latinskými rukopisy, byly v 15. století přeloženy také do staré češtiny. Obě se týkají mravouky: první se orientuje na duchovní život, ctnost a odolání pokušení, druhá památka směřuje k praktickému životu a obsahuje morální i praktické rady, jak má dobrý hospodář a otec rodiny vést svoji domácnost. V obou případech jde o stručná pojednání, přičemž *Naučení* je soupisem rad shromážděných do osmnácti kapitol a *List* si zachovává formu fiktivního listu. Zatímco staročeský překlad *Naučení* respektuje vytříbený jazyk v isidoriánském stylu a zachovává instrumentarium figur a tropů, v *Listu*, sázejícímu i v latině spíše na jednodušší formu mluveného projevu, je v překladu tento mluvený charakter jazyka ještě mírně posílen. Protože se tématu raných hospodářských knih u nás věnovalo dosud méně vědecké pozornosti, doprovází edici *Listu* v e-knize kromě jazykového komentáře také historická studie vsazující památku do širšího kontextu pozdněstředověkého písemnictví.

Pseudoisidor Sevillský: Naučení hříšnému člověku

a

Pseudobernard z Clairvaux: List o řádné správě hospodářství

Předloha: rukopis, Česko, Praha, Národní knihovna České republiky, sign.: XVII B 6, 63r–66v; rukopis, Česko, Brno, Moravská zemská knihovna, sign.: Mk 69, fol. 174r–176v

Elektronickou edici připravili: Barbora Řezníčková (editorka), Pavel Blažek (studie), Robert Dittmann (lektor), Boris Lehečka (kódování TEI)

Odpovědný redaktor ediční řady: Barbora Řezníčková

Copyright © Barbora Řezníčková, Pavel Blažek, 2020

Copyright © oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2020

E-mailový kontakt: vyvoj@ujc.cas.cz

Obálku navrhl Robin Brichta s použitím obrázku ze Snáře Vavřince z Březové (polovina 15. století, Moravská zemská knihovna v Brně, signatura Mk 0000.0014, fol. 1r). Při tvorbě knihy byla použita písma FreeSerif a FreeSans.

Elektronická kniha vznikla v rámci řešení projektu č. LM2015081 „Výzkumná infrastruktura pro diachronní bohemistiku“ (<http://vokabular.ujc.cas.cz>, akronym RIDICS).

Vznik elektronické knihy byl podpořen projektem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. LM2018101 *LINDAT/CLARIAH-CZ* v rámci Projektu velkých infrastruktur pro VaVaI.

ISBN 978-80-88211-15-0 (EPUB)

ISBN 978-80-88211-14-3 (PDF)

Vydal Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Praha 2020.

Obsah

Tuto se počíná Naučenie svätého Isidora veľmi užitečné hriešnému človeku a jest rozdeleno na osmnáďte kapitol, kdež najprv takto die první kapitola (Barbora Řezníčková, edice)	1
Komentář editora (Barbora Řezníčková)	12
Řeč Bernarda doktora k velebnému a statečnému rytieři Rejmundovi o řádném hospodářství (Barbora Řezníčková, edice)	20
Komentář editora (Barbora Řezníčková)	27
Řeč Bernarda doktora k velebnému a statečnému rytieři Rejmundovi o řádném hospodářství (Staročeský překlad památky <i>Epistola de cura rei familiaris</i>) (Pavel Blažek, studie)	35
Souhrnná ediční poznámka.....	48
Summary.....	51

[63r] Tuto se počíná Naučení svatého Isidora velmi užitečné hříšnému člověku a jest rozděleno na osmnácte kapitol, kdež najprv takto die první kapitola

[1.] Učiň, synu, jakž potřeba jest, čiň, jakž slušno jest, čiň, jakož hodno jest. Uměň sobě, aby nehřešil, aby vin svých neopakoval, ku polepšení¹ aby opět nezavinil. Dobré i zlé, jakožť se přihodí, mile trp a nes. Protivné i prospěšné věci, kdežkoli tě potkají, vždy trpelivě nes. A keréžkoli puotky potkají tě, svobodnú myslí strp. Trpelivosti a krotkosti daj snažnost. Posmievanie, rúhanie vzhruzje přemáhaj, šípy haněnie štítem trpelivosti zlomuj. Příprav proti slovu hrubému štít trpelivosti, proti meči jazyka strpenie nasad' pukléře, mlče zajisté lépe svítězíš.

[2.] Uč se od Krista skrovnosti, uč se i trpelivosti. Krista znamenaj aneb snábděj, a nebudeš želeti bezprávie. Převelikát' jest ctnost, ač neurazíš, od něhožto jsi uražen, neb také, ač jsa uražen, odpustíš. Převelikát' jest ctnost, ačkoli komu mohl si uškoditi, a odpustíš. Neb když tě hyzdie, pro hříechy tvé přiházie se tobě. A když bezprávie trpíš^a bez zlosti tvé, cestu tobě činie, cožť protivného tobě se protiví; pro hříechy tvé toběť se přiházie. Spatřením spravedlnosti zlost smíšej; lehčejie bolest sneseš, ač k těm příčinám patříš, pro něž tě potýká.

[3.] A protož když tobě utrháno bývá, modl se, a kdyžť lají, chval boha. Zlořečenství požehnánie nasad' a hněvajícího trpelivostí bud'^b pílen ukrotiti. Lahodě prchlivost náhlého rozpust', zlost dobrotú přemáhaj a nešlechtnost dobrotivostí. Nepřátely míře vši skrovností okoj, jiných zlost svú dobrotú přemuož². Ukrocenú také myslí učiněné tobě protivenstvie vyprav, upokojeným srdcem otevři bolesti. Bezprávná rána, jakžkoli těžká jest, zjevením zmisuje,

¹ „ku polepšení“ chybí v edici PL i v rkp. Plzeň

^a *trpíš*] trpiefs

^b *bud'*] bu

² *przemuoz*

neb velmi žéře svědomie rána skrytá. Neb čím více přikrýváš, tím více přispárieš, a protož zjev, člověče, libým úmyslem a nebudeť tebe mútití.

Počíná se druhá kapitola o pokoji a o svornosti

[4.] Ač zamútiš v něčem bratra tvého, dosti učiň jemu, ač shřešíš proti němu, pokánie učiň s ním. Ač urazíš koho, milostivú učiň k němu prozbu, odpust rychle k smlúvě. A uražení tvému rychle milosti žádaj a neusýpaj, leč budeš navrácen ku pokoji, a neodpočívaj, leč smířen budeš s bratrem svým. Odvolaj jeho rychle žádostí milování, přivolaj jeho pokorú k milosti, žádostí milosti se jemu rozprostří³ a nábožným [63v] umem smilování žádaj. A prosíciemu tebe za milost rád odpust'.

[5.] A pokorú jej ihned obejmi a rychle dobrotivú přijmi láskú. A hřešiciemu proti tobě neodplacuj vedlé viny, věda, že na tě příští jest súd upřímý, neb nebudeš mieti odpuštění, leč dáš sám. A jestliže vinník tvooj neprosí pokorně odpuštění a svého hřiechu zlým obyčejem nepoznává, avšak ty srdečně odpust' a daj milost svú vlastní vuolí. Odejmi od srdce svého úraz bratrský a nebudeš cizí nešlechtnosti slúžiti. Neb nenávist od boha takově odlučuje člověka, že ani utrpením muože to býti odjato, ani mučednictvím očistěno, ani prolitú krví shlazeno *etc.*

Počíná se třetí kapitola o zachování lásky a míru velmi pěkná *etc.*

[6.] Pokoj miluj, pokoj se všemi drž a všecky krotkostí a láskú přiviň. A připrav se, aby mnohé miloval více, než by od mnohých milován býti chtěl. A nebývaj u míru nevěrný ani u přiezni lechký. Zadrž vždycky svár ustavičností a nenávistivé zov ku pokoji.

[7.] A rozeznaj se tvým, a ne cizím súdem, aniž sebe miř cizí řečí, ale svú myslí. Neb ižádný nemuož lépe věděti než ty, kto jsi ty, jakožto ty, neb

³ edice PL: prosterne

jsi sebe svědom. Neb to tobě prospievá, jsi li dobrý, aneb zlý nazván. Aneb která chvála příslušie k té věci, jest li jiný, než jest chválen? A protož střež se lícoměrníčstvie a střež se pokrytstvie, pod hnisu oděvem neokazuj svatosti. Jakýmž chceš býti jmien, takýmž buď na postavě tvé, chodu a oděvu tvém, buď sprostén a u pohnutí dokonalost a na obezření jistota. Nic okrasy, nic vilnosti, nic oplzlosti, nic bujnosti, nic plachosti v duchu tvém nebuď okázáno, neb zpuosoba tělesná znamenie jest zpuosoby mysli. Nedávaj z sebe dívanie jiným ani miesta pomlúvanie.

Čtvrtá kapitola o vzdálení^c zlého tovařistva a lehké mysli lidí

[8.] Nepřiviň se a nepřiměšuj se k lechkým osobám ani se přiměš k marným lidem. A střež se zlých, chovaj se neupříemných, utiekaj zlostných, zhrzej neumělými a nemúdrými. Odžeň od sebe zástupy, totiž hluky lidské, a najviece toho věku, jenž jsú hotovy k hřiechóm. Ale k dobrým se přiviň a svatým se nerozlučně přitovařiš, a budeš li tovařiš jich, budeš i ctnosti. Neb nebezpečno jest ke zlým se přitovařišiti, lepšie jich jest nenávist nežli jich společenstvie.

Pátá kapitola o řeči a^d slyšení^e marného mluvenie

[9.] Zavři uši své, aby neuslyšal nětco nestydatého, neb marná řeč lechce poškvrní mysli a snadně bývá urážena mrzkými a zlými slovy. Neb se to rádo činí, což se mile myslí. Neb ižádnému nebude svěřeno, by toho nenáviděl, jehožto rozprávku nebývá uražen. A nic z ust tvých nepocházej, [64r] jenž by mrzelo, ale to vycházej z tvých ust a ze⁴ rtuov tvých, jenž uší slyšejícíeho^f nepoškvrníuje. Neb řeč marná marného svědomie jest oznamitel, neb mravy lidské jazyk zjevuje. A jakož řeč bývá okázána, takýž úmysl bývá dosvědčen. Od prázdných řečí skrot' jazyk svůj aniž marných slov promlúvaj, neb řeč prázdná

^c vzdálení] vzdalenije

^d a] o

^e slyšení] flyffenije

⁴ „ze“ opraveno písařem

^f slyšejícíeho] flyffegieczieho

nebude bez súdu, neb každý má počet vydati z řečí svých. A před tváří každého člověka stanú slova jeho v den súdný, neb ktož zlých slov nezadržuje, k škodným činom rychle přichozuje. A ktož najmenších nezavrže, v největšie vklopuoce, neb menšie vina větší plodí.

[10.] Poznenáhlú rostú hrieši, a když se malých nestřežeme, u veliké přicházieme. A protož menších se vystřiehaj a k větším nepřijdeš. A to, což mluvíš^g, vážností a naučením buď ozdobeno a buď řeč tvá bez tresktanie a čekanie slyšejících řečí užitečných.

Tuto se počíná šestá kapitola o mieře mluvenie a mlčenie

Pílen buď mluvití ne všeliké věci, ale což potřebné jest, a nauč se, co máš mluvití a co mlčeti. U mlčeni a v mluveni buď dospělý, dlúho se rozmýšlej, co chceš mluvití, aby neměl odvolati, co by mluvil. Utiekaj padení jazykových, aniž buďta zjevna nepřátelským úrazuom usta tvá, ale s přítelem vždy měj rozmlúvanie. Spatř núzi mluvenie a mlčenie a vyvedenie řeči. Ostaň na slově tvém miera a na řeči tvé buď váha a urež od jazyka tvého vodu utrhanie a cizím zlejm⁵ ust svých nepoškvrněj. Což na jiném utrháš, toho se na sobě lekaj.

[11.] A což mezi sebú lidé mluvie, toho nikdy věděti nežádaj, aniž s koho hledaj, ať by co tajného tobě pověděl. Opust' péče o tom, což k tvé při nepřislušie, aniž také zapomena svých věcí, cizím přihlédaj. Takovou péčí treskci a opravuj vady cizie, jakož pilností spatruješ své.

Sedmá kapitola o zahnání lží a lstí

[12.] Všelikého plemene lží ovšem utiekaj aniž z úmysla mluv křivdu aniž kerú lstí zbraňuj života cizieho. Izádná lež nenie spravedlivá. Ktož s pravdú svorný nenie, křivý jest, toho sobě zapověz s přísahú. Neb časté přísáhanie obyčej činí^h

^g *mluvíš*] mluwijefs

⁵ *zleym*

^h *činí*] czinije

a obyčej přirození se rovná. Čiň dobré, jemuž si slíbil. Nebuď v sloviech a v sľibiech snadný, a v činiech i v skutciech nesnadný. Bez spaťrenie mocí svých nic nesľibuj ani čiň ani směj, což nemuožeš učiniti. Nesľibuj mnohým, budeš bohu vinovat, když nesplníš, což slíbíš. Ale ve zlých sľibiech roztrhni vieru, neniet sľib, kterýžto z žalostí bývá splněn.

Osmá kapitola o vyvedení ctnosti a moci i o jich zatajení

[64v] [13.] Chceš li své moci aneb ctnosti naplniti, nerod' zjevovati. Přikrývaj ctnosti pro pýchu a skryj dobré činy pro zpupnost. Utekaj vidien býti, čímž si býti nezasľužil. Což by zjevuje nemohl ztratiti, mlče chovaj. Vady srdce svého oznam a křivá myšlenie ihned zjev, neb hřiech odkrytý brzo bývá ulěčen, ale přikrytá vinna⁶ roste. Jest li zjevná vada, z veliké bývá malá, pakli jest skryt hřiech, z najmenšieho bývá najvětší. Ale lépeť jest, aby se vystřiehal vady, nežli polepšoval zlého účinka, aby snad, jsa jimi zavázán, od přezlého obyčeje nemohl odvolán býti. Neb okovy obyčeje ledva mohú rozlúčeny býti a také rozpuštění zvyklé dávné pozdě bývá opraveno.

Devátá kapitola o nepravém odsudku a rozmýšlení

[14.] Počínající odsudek dlúho rozmýšlej. A což chceš učiniti, dlúho rozmietaj, zpytaj a zkus. A tak čiň, neb nic lepšieho nenie kvapné radě, jediné meškánie aneb dlenie. Ale v dobrých věcech meškánie buď odlúčeno, neb dlenie v dobrém škodí, a což jest užitečno dlíti, překáže⁷. Buď v dobrých činech lenost opuštěna, neb hřieši brzce lapají nekypré. Skrže spánlivost moci a vtipnosti splývají a leností neb nedbánlivostí přirozenie bývá porušeno. Hlúpostí a nedbáním světlo uměnie bývá zhašeno, ale pilností lepšie činí. Horčejšie bývá vtipnost přiložením pilností, ale menší rozumové pilnostmi bývají obostřeni. Spánlivost přirozenie snažnost aneb kyprost vzbuzuje⁸, opozdilost smysla pilnost ostří. A zkúšenie

⁶ winna

⁷ edice PL: et quod expedit differre impedit

⁸ edice PL: torporem naturae industria excitat

mysl skonává a zkúšením viece se umie. Častokrát obyčej přirozenie přemáhá a častokrát z uobyčeje⁹ přicházie skutek přirozený. Pilnost mravy dobré činí a veliký obyčej u přirozenie se obracuje, a což s nesnázi, to skrze zvyčenie bez nesnáze učiníš.

Tuto se počíná desátá kapitola o dobrém učení sebe i jiných

[15.] Uč se, synu, což neumíš, aby v nestatečném účinku nebyl shledán. Ale dobrému, jemuž se naučíš, uč jiné, neb milosti přispáříš, když jie jiným udáváš. Neb múdrost vydávaním roste a zadržéním se menší, a čím se viece rozdává, tiem jest hojnější. Předcházejte skutkové tvá slova, a což usty vypovieš, skutkem to naplň, a což učíš slovy, to ukaž příklady. A nebuď toliko mistr ctnosti, ale i následovník. Činíš li to, což učíš, tehda slavný budeš. Neb nenie dosti, že s' dobře pověděl, leč povědění činy přimieniš. A v učení Kristovu od chvály lidské se vzdaluj. A tak uč jiné, aby sám sebe ostražoval, i tak také uč, aby milostí pokory neztratil.

[16.] Střez se, když jiných učením pozdvíháš, aby sám [65r] sobě chvály žádostí neutrhal. Ale když učíš, slov zatemnění nerod' poživati, ale tak prav, aby rozumen byl, aby mluvě sprostným se neohyzdil a aby múdrých neurazil. Vedlé smysla posluchačuv bude řeč učedníková. Neb podlé mravuov dobrých počato má býti učenie a vedlé rány slušie činiti lékařství, neb rozličné vuole a rozličné kázně žádají neumělí. A protož všeliký vedlé svého stavu má býti učen, opatřena má býti užitečnost i rozličnost osob a tak uče všem. Obecnie tajnosti zákonnie neprav zjevně všem.

[17.] Skryté věci nemnohým zvěstuj. Nestyd' se mluviti, čehož umíš brániti, a zvláště pravdě pomáhaj. A což čiješ v sobě nedostatku umění, těž se od jiných, neb tázaním skryté věci bývají oznámeny a nesnadné věci rozmlúvaním bývají otevřieny. Nebuď tobě ižádná všetečnost ku poznání skrytých věcí aniž viece těž, nežliť potřebie jest. Uměti toho nežádaj, cožť uměti neslušie.

⁹ uobyczege

A na hádaní neprotiv se spravedlnosti aniž usiluj zmařiti aneb vyprázdniti to, což upříemé jest. A na hádaní všelikém drž rozum a zachovaj duomysly statečnějších sebe a více miluj slyšeti nežli mluviti. Na počátce slyš a na posledy mluv, neb na všeliké věci slušie patřiti na skonání, neb poslednie řeč lepšie bývá nežli prvnie.

Jedenáctá kapitola o poctě vyšších i jiných

[18.] Cti všecky uměním a životem lepšie sebe a každému podlé jeho stavu duostojenství hodnú poctu vydaj aniž se vydávaj rovným vyššiemu. Starším čiň poslušenství a jich starosti posluhováním poslušen buď. A ve všech příkázáníchⁱ uhověj člověku, ale tak, aby vuole božie neurazil. Budeš li příkázán zlému, nepřivoluj činiti, by pak i muky přítomněly, hřešícímu nepřivoluj, neb lépe jest smrt trpěti nežli škodlivá příkázání naplniti. Netoliko zajisté svědomie zlých činuov, ale i zlých řečí vinen jest, ač kto přivolí. Aniž jest povinen od hříechu, jenž jest poslúchal, aby zle činil. Roven jest tomu ten, ktož uhovie zlému, jako ten, ktož zle činí^j. Činiecího a povolujícího rovná pokuta sužuje.

Počíná se dvanáctá kapitola o jmění vyšších ku poddaným

[19.] Od poddaných buď více píben, aby ctěn byl, nežli bohat, aby se tebe více rozeznání úřadem přidrželi nežli protivenstvím a nuzností. A poddaní tvoji více se tebe styďte, nežli bojte, neb z pocti milost vycházie, a nenávist bázeň přinášie. Vieru strach zdvíhá aneb běře a žádost navracuje. Bázeň nechová dlúho věčné viery. Kdež jest láska, tu smělost následuje, a kdež jest strach, tu zúfanie potýká. A protož uskrovni ukrutností a svrchovanú dobrotú [65v] poddané spravuj¹⁰ a nebuď hrozný nad poddanými, ale tak panuj^k, ať by utěšeně slúžili.

ⁱ *příkázáních*] przikazanij

^j *činí*] czinije

¹⁰ zprawuy

^k *panuj*] panny

Třináctá kapitola o skrovnosti i času řeči

[20.] Drž mieru v svém času aneb po všem času, aby nic neskrovného nečinil. Aniž méně, aniž více mluv i čiň, než cožť jest potřebie, aniž v dobrých budeš neskroven. Neb všechny skrovné věci užitečny jsou a časem všecko bude užitečné. Neb také pravé věci neskrovným požíváním porušeny bývají a všeliká přelišnost jest u vadě. Protož opatř to, co jest hodno času i tobě a kde neb kdy a kterak dlouho máš co činiti. Příhody a věci časuov spatř a všech činuov opatrným rozeznáním pilně rozděluj.

[21.] A poznaj právě všecko, což činíš, a v každém skutku rozeznání měj aniž buď v čem neopatrný a tehda dobře rozdělíš skutek svůj. Mnohét jsou věci obyčejem porušené a mnohé zlé zvyknutím křivým za dobré bývají jmieny a mnohé proti stydlivým mravům osobeny. K obyčejí milosrdenství drž zákon a zvyčenie vzácnosti¹ ustup¹¹, zlý obyčej a zákon a rozum přemáhaj¹². Svým svědečstvím žádnému neškod' aniž k cizie škodě hlas svůj přičíněj. Řeč tvá ani čí duši¹³, ani čiemu statku uskrovní a nižádného proti pravdě neurážej. [22.] A když súdeš, nižádné osoby přichylností nebývaj skloněn od pravdy. Od muže chudého, jakožto od bohatého při pilně opatř, ale ne osoby.

Čtrnáctá kapitola o vzhrzení daruov

Vzhrzej dary, aby skrze to spravedlnost nebyla porušena, neb darové pravdu tupie a brzce zlatem spravedlnost bývá porušena. Ižádné odplaty sobě nehledaj, když smíš, pro budúcí zachovaj odplatu. Aniž žádaj odestání na zemi, což má potomně dáno býti na nebi. Odluč ruce své od všelikerého daru, chceš li bydliti v nebeském přiebytku. A na súde nikdy nesedaj bez milosrdenství.

¹ *vzácnosti*] wzacznofst

¹¹ edice PL i rkp. Plzeň: usus auctoritati cedat

¹² edice PL i rkp. Plzeň: pravum usum lex et ratio vincant

¹³ písař opravil chybně zapsaný tvar „duffe“

Patnáctá kapitola o zřízení spravedlnosti, o súdu a o smilování^m

Střez spravedlivé opatrnosti a nerod' více býti spravedliv, než jest potřebie. Neb všeho, což přieliš jest, vada jest. [23.] Nemilostivá jest věc spravedlností lidské křehkosti neodpustiti¹⁴, a protož nemiluj ztratiti, ale brž opravití a polepšiti, nepomstiti, ale treskati. Drž ostrost v rozeznání spravedlnosti, k súdu pokušení nahlédni dobrota¹⁵, rozeznání ostrost uskrovní odpuštění a smilování. Tak buď milostiv v cizích věcech jakožto v svých. Aníž koho ukrutnějie sud', než by sám žádal súzen býti. Neb když odpúštieš ciziemu hříechu, nad sebú se smiluješ. Súd ten, kterýž jiným vzkládáš, ten sám poneseš, neb v čemž koho súdíš, v témž máš súzen býti, a kterou mierú budeš měřiti, túž mierú budeť zase odměřeno.

Tuto se počíná šestnáctá kapitola anebolito rozdiel o súdu a o pokoře v duostojenství

[66r] [24.] Všech věcí, jichžto se uptáváš, spravedlností odsuzuj a nižádného nesud' súdem domněnie. Napřed vzkus a tak potom sud', neb ne každý vinen jest, na něhožto žalují, ale kerýžto bývá svědomím přemožen, neb nebezpečné jest někoho domnievaním súditi. V omylných a v nejistých súdech neodsuzuj, ale zdrž súd. A cožť jest tvému súdu a což vieš božiemu súdu, to zachovaj. Toho neusiluj člověčím súdem odsúdití a potupiti to, cožť jest buoh svému rozeznání zachoval. Nejistých nesud'me, dokudž buoh k súdu nepřijde, jenžto tajné věci vyvede na světlo. Neb jakžkoli právě vězení sú aneb jsú v sobě¹⁶, avšak bez súdu mají býti ostaveny, leč jistými znameními budú ujištěny. A též jedno ty věci, kteréžto zjevnému pokušení bývají poručeny a súdem pravým ujištěny.

^m *smilování*] fmiowanie

¹⁴ edice PL: impia justitia est fragilitati humanae non ignoscere

¹⁵ edice PL: iudicii examen sequatur pietas

¹⁶ edice PL: Quamvis enim non credenda sunt

[25.] A najsvrchovanějším duostojenstvímⁿ buď tobě svrchovaná dobrota a pokora. Kerakžkolivěk povýšený si, vysokost moci utiskni. Nepozdvihuj tebe čest, ale nechajžt' osedí pokora vrch pozdviženie. Tíem' jest většie pokoru znamenati, čímž jest více duostojenstvím osvícena. Vložené tobě péče pokorně vyplň a poddaný tobě úřad poddanú myslí přijmi. Buď poslušen božie zpuosobě a vuoli jeho nesměj se protiviti. Práva dosaženého úřadu smierně ved' a všeccko nezamúceným srdcem, ale ukroceným zpuosob neb výsost cti velikost nešlechtnosti jest. Na vyššiem stupni stoje, těžšieho se pádu lekaj.

Sedmnáctá kapitola o potupení světských věcí a milosrdenství

[26.] Chceš li býti pokojen, nic světského nežádaj. A vždycky odpočinutie budeš mieti, ač od sebe péči tohoto světa odvržeš. A vždy odpočinutie věčného budeš požívatí, ač se od hluku od zemských věcí odtrhneš. Odvrž od sebe, cožkolivěk dobrému úmyslu muož překážeti, a vši myslí potupuj, což miluje svět. A cožkoli máš, měj k milosrdenství. A spomoz tobě ctnost tvá v skutciech. Nevybieraj, nad kým by se smiloval, aby snad neminul toho, jenž jest hoden přijieti. Všem daj, aby snad, komuž by nedal, i byl to Kristus. A komuž dáváš, s utěšením dávaj, a což dáš, s skutkem daj. Daj milosrdenstvie bez odreptánie, daj almužnu bez tesknosti.

[27.] Buď většie dobrovolenstvie nežli to, což dáváš. Většie buď milost, než to, což naložíš, neb takový bude skutek tvuoj, jakož bude úmysl tvuoj. Neb ktož s žádostí dobrou rozdáva almužnu, tu vzácně přijímá^o buoh, ale ktož s steskností¹⁷ dáva, ztracuje odplatu svú. A ktož s zámutkem dáva pomoc, radostného ovotce ztratí věčné radosti, neb tu nenie milosrdenstvie, kdež nenie dobrovolenstvie. Z tvých spravedlivých robot posluhuj chudým. Nebeř jednomu, aby dal druhému, nic neprospěje, ač jednoho tiem [66v] krmíš,

ⁿ *duostojenstvím*] duoftogenftwij

^o *přijímá*] przi giema

¹⁷ *ftelknoftij*

jímžto jiného ochuzuješ. Ztracujeť toho smilovanie a nemilosti obdržuje. Dobré, což činíš^p pro milosrdenstvie, nečiň pro chlúbu, nic nečiň pro časnú chválu, nic pro pověst, ale pro život věčný čiň a pro boží^q lásku. Cožkolivěk činíš^r, pro budící odplatu čiň. Čekánie věčného odplacenie tě táhni vicee k milosrdenstvie nežli pochválenie člověcie. Pro kterou příčinu činíš^s almužnu, toť jest odplata tvá. [28.] Dáš li tak, aby lidem byl oznámen, ne člověku, ale vlastní vuoli dal si. A ne což k věčnému životu, ale k tohoto života chvále prospievá.

Osmnádctý rozdiel aneboli kapitola, v němžto svrchních věcí opěťovanie a ponúčenie k dobrému tato jest řeč.

Ej, přijal si, malá dána jest tobě zpráva života křesťanského. Nevymlúvaj tebe neviděnie, neb již nejsi života svého nesvědcom, nejsi již nemúdrý aneb neumělý zákona, jehož máš následovati, způsobuj se, jakýž máš býti, toběť sem popsal poznánie. Příkázanie máš, již vieš, co jest upriemě živu býti, viz, aby potom nezavinnieval, viz, co přijímáš, čta, aby nepotupoval, živ jsa. Dobré uměnie přijaté zachovaj a naplň skutkem, což si se naučil přijímaním. Viz dále, aby dobrého aneb dobrým, což s' se naučil a kteréž jsi počal, tiem nehrdal.

A tak skonalo se naučenie a zpráva života křesťanského a jest řeč svatého Isiodora, amen.

^p činíš] czinijefs

^q boží] bozie

^r činíš] czinijefs

^s činíš] cziniefs

Komentář editora

Popis rukopisu

Rukopis Praha, NK ČR, sign. XVII B 6, f. 63r–66v eviduje v pramenných soupisech Jungmann (1849, odd. III, č. 868, 869, s. 109), Truhlář (1906, č. 50, s. 21–22), Tříška (1972, s. 160; 1967, s. 62), Urbánková (1957, č. 262, s. 40). Rukopis je datován do třetí čtvrtiny 15. století, Spunar (1995, s. 142) jej datuje cca 1467–1470. Je součástí obsáhlého kodexu vzdělavatelných a zábavných textů, mezi nimiž se nachází také na f. 59v–61v *Zrcadlo hříšníka tzv. menší Jana Husa*, na f. 78r–172v staročeský překlad *Kroniky trojánské* a na f. 66v–72v *Naučenie svatého Anselma o poctivosti z nábožné milosti ku přijímaní těla božieho a o užitciach zámutka zde na tomto světě trpících*, jejich edice jsou dostupné v edičním modulu *Vokabuláře webového* <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni>>. Rukopis je dostupný on-line v digitální knihovně Manuscriptorium <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR__XVII_B_6___0QLR0G3-cs>, kde je uveden i jeho fyzický popis.

Popis památky

Rukopis s incipitem *Tuto se počíná Naučenie svatého Isidora velmi užitečné hříšnému člověku a jest rozděleno na osmnácte kapitol, kdež najprv takto die první kapitola zachycuje staročeský překlad oblíbeného moralistního traktátu *De norma vivendi*, připisovaného Isidoru Sevillskému, jednomu z nejvlivnějších učenců raného středověku (cca 560 – 636). Latinské znění traktátu je pod názvem *Norma vivendi* dostupné v edici *Patrologia Latina* (svazek 83, strana 1247A–1252C; dále *PL*), kde se nachází také komentář Faustina Arevala k otázce sporného autorství (svazek 81, strana 0589A–0595B). Traktát *De norma vivendi* se zakládá na památce *Synonyma de lamentatione animae peccatricis*, základním díle Isidora Sevillského, jehož cílem je jazyková, intelektuální,*

kulturní a náboženská výchova (*LexMA*, pod heslem Isidor von Sevilla). Vychází zvláště z 2. knihy *Synonym* (v *PL* odstavce 31–100, strana 852B–867C), která obsahuje soubor předpisů, jak zachovávat ctnostný životní styl a odolávat pokušení. Pro *Synonyma* je typický rým, pravidelný rytmus, užití synonymie a parafrázi; později se pro styl podobných památek začal užívat termín isidoriánský styl (např. Di Sciacca 2016, s. 132). Tyto jazykové prostředky se snaží zachovávat i editovaná památka *Naučenie*; viz níže kapitolu o stylu a překladu.

Popis edičního přístupu

Edice staročeského textu byla pořízena s přihlédnutím k latinské předloze editované v *PL* a také k její variantě v rkp. Plzeň, Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, sign. Y 134225, f. 186r–190r (dále *rkp. Plzeň*). Textologické srovnání staročeského znění s *PL* a *rkp. Plzeň* je připojeno na závěr této ediční poznámky. Edice staročeského textu dodržuje členění rukopisné předlohy na explicitně pojmenovaných osmnáct kapitol, zároveň víceméně respektuje odstavcové členění podle edice v *PL* a z důvodu snadné orientace uvádí podle *PL* čísla odstavců obyčejným písmem v hranatých závorkách. Obtížná místa a emendace ve staročeské edici jsou v poznámkách doplněny latinským zněním především podle *PL*.

Grafika a hláskosloví

Text je zapsán ve dvou sloupcích, značených v edici písmeny *a*, *b*. Písař použil černý inkoust, červeně jsou vyvedeny názvy kapitol, ozdobné iniciály na začátcích kapitol, občasné podtržení začátku textového úseku a výplně písmen. První iniciála je kolorovaná, sedmiřádková a obsahuje figurální motiv.

Záznam je proveden bastardou, stejný písař zapsal i následující památku v kodexu, *Naučenie svatého Anselma...* Popis písařů kodexu přináší zvláště

Vidmanová (1962, s. 239), popis jazyka podávají také editoři dalších jeho částí, např. Nedvědová (1983, s. 410) a Šimek (1946, s. 163).

V přehledném a čitelném rukopise se písař dopouští jen malého množství chyb v podobě zkomolených slov či vynechávek textu; své omyly, např. na f. 66v, písař řešil škrtnutím. Občasné zkratky běžného charakteru, např. na f. 66v *czloku: člověku*, edice staročeského textu bez poznámky rozepisuje. Málokdy zapsal jinak systematicky postupující písař foném neočekávaným grafémem (na f. 65v *przieliz: přieliš*).

Text *Naučenie* je zapsán kombinací mladšího spřežkového a diakritického pravopisu. Délka samohlásek je občas značena zdvojením liter, např. foném *é* je zapsán digrafem *ee* na f. 63r: *zlee*, foném *ú* je zapsán digrafem *uu* na f. 63r *dobrotuu*, dlouhé *jať* (dvojhláska *ie*) bývá častěji psáno jako *ije*, dlouhé *í* jako *ij*.

Zápis fonému *ž* grafémy *zi*, např. na f. 64v *zie*, svědčí o tom, že rukopis byl zapsán po zániku jotace v krátkých slabikách v jazykovém systému. U některých slov dochází zvl. po retnicích *p* a *m* k pravidelnému poklesu jotace, např. na f. 63r *trpelivosti*, což by snad mohlo ukazovat na regionální původ. Občas se vyskytuje jotace vzniklá zvrtnou písařskou analogií, např. na f. 65r *prziema: přijímá*, tu edice emenduje. Zřídka dochází k pravopisnému zachycení asimilace znělosti, např. na f. 63v *lechký*, a k zjednodušení hláskové skupiny, viz f. 66r *kerýžto*, vlivem analogie píše písař zdvojené *nn* v substantivu *vinna* na f. 64v a jeho odvozeninách, např. *vinník* na f. 63v; tyto jevy edice zachovává podle předlohy. Vyskytl se doklad na neproběhnutí disimilace dvou obouretných souhlásek na f. 64r *w mluwenij: v mluvení*. Došlo ke zdloužení násloví po jednoslabičné předložce na f. 64v *z uobyceze: z uobyčeje*.

Ojedinele je zachycena diftongizace *ý* v *ej* (na f. 64r *zlejrm*). Převažuje diftongizovaná podoba *uo* nad řídkým zápisem *ó*, např. na f. 64r *hřiechóm*, výsledný monoftong *ů* se nevyskytuje. Sporadicky se vyskytne krátké *uo* za krátké *o*, např. 64r *wklopuocze: vklopuoce*. Probíhá monoftongizace *ie > í*,

např. na f. 65r *činiectího a povolujícieho*, bylo provedeno úžení *é > í* na f. 64v *dlíti*. Dochází ke změně *aj > ej*, vedle podoby *rozmýšlej* na f. 64v se vyskytuje *pomáhaj* na f. 65r. Je doložena ztráta pobočné slabiky se souhláskou *j* na f. 64r *[ty] si býti nezaslúžil*. Upozorňujeme na sporný zápis *-ie-* v rukopise v případech jako *jmien* na f. 63v, *vidien* na f. 64v (v 16. stol. zde stálo typicky *jmín, vidín*), kde by byla možná varianta s krátkým *jať*.

Morfologie

Ze slovesných tvarů se vzhledem k didaktickému charakteru památky uplatňují zvláště slovesné tvary imperativní a přítentní, často jde o prézens gnómický, obsažený v příslovích, např. na f. 63v *Neb se to rádo činí, což se mile myslí*. Pravidelně jsou užívány jmenné tvary adjektiv v pozici jmenného přísudku se sponou, např. na f. 65r *aby rozumen byl*.

Syntax

Záporné zájmeno *žádný* má v záporné větě podobu *ižádný* (vícekrát doloženou), jen někde se vyskytne *nižádný*.

Obecně platí, že syntaktická struktura vět se vyznačuje promyšleným užíváním jednoduchých vět a souvětí, objevuje se nominalizační kondenzace, často se vyskytují participiální konstrukce či adjektiva slovesná, např. na f. 64v *Což by zjevuje nemohl ztratiti, mlče chovaj*, f. 63v *A prosíciemu tebe za milost rád odpust'*, a také verbální substantivum, např. na f. 64r *měj rozmlúvanie*. Překladatel se pravidelně vyhýbá neosobním větným konstrukcím v překladu konjunktivu přítentu, např. na f. 64r *A nic z ust tvých nepocházej* (PL *nihil ex ore tuo procedat*). V rukopise se několikrát objevují bezpředložkové vazby, např. genitiv srovnávací na f. 65r *lepšie sebe*.

Autorova i překladatelova pozornost je zaměřena na symetrii vět a větných členů, např. na f. 64r *Nebud' v sloviech a v slíbiech snadný, a v*

činiech i v skutciech nesnadný; používají se dvojité spojovací výrazy zřetelně charakterizující větné poměry, např. *takovú – jakož* na f. 64r *Takovú péčí treskci a opravuj vady cizie, jakož pilností spatruješ své*. Pro přehlednost dává edice přednost užití moderních interpunkčních znamének a členění vět na kratší smyslové celky.

Častý příznakový slovosled je ovlivněn předlohou a obsaženými řečnickými slovoslednými figurami. Překladatel usiloval o zachování pravidelné rytmické stavby věty, srov. např. jambické schéma na f. 63v *A pokorú jej ihned obejmi a rychle dobrotivú přijmi láskú*.

Slovní zásoba

Slovní zásoba se týká zvláště oblasti křesťanské mravní výchovy. Typické je vysoké zastoupení abstrakt, hojná jsou zpodstatnělá substantiva, např. na f. 63r *dobré i zlé*, vyskytují se neologismy, např. na f. 64r *oznamitel*. Slovní zásoba je pestrá, záměrně jsou uváděny synonymní výrazy, např. na f. 63v *střež se, chovaj se, utiekaj, zhrzej*, jindy se záměrně ve větě hromadí slova odvozená z téhož základu, např. verbum *přitovariš* – substantivum *tovariš* na f. 63v, *Ale k dobrým se přiviň a svatým se nerozlučně přitovariš, a budeš li tovariš jich, budeš i ctnosti*.

Styl a překlad

Zvláště v rovině slovní zásoby a syntaxe text obsahuje znaky vysokého stylu. Kromě zmíněné větné symetrie klade překladatel vedle sebe také stejně dlouhá slova, např. na f. 63r *Zlořečenství požehnanie nasad' a hněvajícího trpelivostí bud' pílen ukrotiti (maledictioni benedictionem oppone, et irascentem patientia delinire stude PL)*. Hojně se užívá rozmanitého instrumentaria složitých figur, srov. např. paralelismus na f. 63r *Převelikát jest ctnost, ač neurazíš, od něhožto jsi uražen, neb také, ač jsa uražen, odpustíš. Převelikát jest ctnost, ačkoli komu mohl si uškoditi, a odpustíš*; chiasmus na f. 63v *A připrav se, aby mnohé miloval*

viece, než by od mnohých milován býti chtěl, a tropů, jako je metafora genitivní, která z hlediska obsahu ani formy nemá oporu v mluveném jazyce, např. na f. 63r *štit trpelivosti*, 63v *pod hnisu oděvem*. Kontaktové prostředky v podobě oslovení jsou řídké a tematicky nejednotné, vyskytlo se oslovení na f. 63r, 64v *synu*, na f. 63r *človče* a užitá je jediná řečnická otázka, a to na f. 63: *Aneb která chvála příslušie k té věci, jest li jiný, než jest chválen?*

Ze srovnání staročeského překladu *Naučenie* s edicí latinské předlohy *De norma vivendi* v *PL* vyplývá, že překladatel směřoval spíše k doslovnému překladu a zachovával stylový příznak.

Textové vztahy staročeského překladu a latinské předlohy

Editovaný staročeský rukopis má textově blíže k *rkp. Plzeň* než k edici *PL*; oproti *PL* obsahuje staročeský rkp. a *rkp. Plzeň* navíc např. v 1. odstavci text *et porta*, resp. *a nes*, dále obsahují navíc *adversa et prospera ... tollera*, respektive *protivně i prospěšné věci ... nes*, ve 13. odstavci uvádí *rkp. Plzeň* znění *exemplis ostende*, staročeský rkp. *ukaž příklady*, kdežto *PL*: *exsecutione exhibe et ostende*.

Ovšem *rkp. Plzeň* také nebyl přímou předlohou pro staročeský rkp., protože neobsahuje text 3. odstavce obsažený v *PL*: *Vulnus in imo corde, quamvis grave sit, apertum evaporat, valde autem [...]*, ve staročeském rkp. *Bezprávná rána, jakžkoli těžká jest, zjevením zmisuje, neb velmi [...]*.

Rozdíly, kterými se staročeský rkp. odlišuje od *PL* i od *rkp. Plzeň*, jsou např. tyto: v 1. odstavci neobsahuje překlad za *ante omnia*, v 17. odstavci uvádí navíc *zvláště pravdě pomáhaj*, v 17. odstavci má navíc *a zachovaj duomysly statečnějších sebe*, ve 20. odstavci je navíc *mluv i číň*, ve 22. odstavci místo lat. *a viro* píše *zlatem* (záměnou v latině *a viro* vs. *auro*), ve 23. odstavci je navíc *nepomstítí, ale tresktati*, v 23. odstavci místo *sequatur* stojí v staročeském rkp. *nahlédni* (patrně chybou opisovače místo *následuj*), v 24. odstavci pak je navíc *ale kerýžto bývá svědomím přemožen*.

Použitá literatura

DI SCIACCA, C. 'Isidore of Seville in Anglo-Saxon England: The *Synonyma* as a Source of Felix's *Vita S. Guthlaci*', in *Isidore of Seville and His Reception in the Early Middle Ages. Transmitting and Transforming Knowledge*, ed. A. Fear and J. Wood, Late Antique and Early Medieval Iberia (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016), pp. 131–57.

JUNGMANN, J. *Historie literatury české*. Praha: Nákladem Českého museum, 1849.

LexMA. Lexikon des Mittelalters. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart/Weimar 2000. [CD-ROM] Dostupné on-line <<http://classics.phil.muni.cz/knihovny-a-database-uks/litterae-ante-portas>>. Cit. 20. 8. 2020.

NEDVĚDOVÁ, M. et al. *Próza českého středověku*. Praha: Odeon, 1983.

PL. Patrologia Latina Database on CD-ROM, disc 2. Chadwyck–Healey. Digital version 1993–1996, version 5.0b. Dostupné on-line <<http://classics.phil.muni.cz/knihovny-a-database-uks/litterae-ante-portas>>. Cit. 20. 8. 2020.

rkp. Plzeň, Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, sign. Y 134225, f. 186r–190r. Dostupné on-line <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-SVKPK_Y_134225____2AP1NV0-cs>. Cit. 20. 8. 2019.

SPUNAR, P. *Repertorium auctorum Bohemorum pro vectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, II. Varšava: Wydawnictwa IHN PAN, 1995.

ŠIMEK, F., ed. *Barlaam a Josafat*. Překlad Tomáš Štítný ze Štítného. Praha: Orbis, 1946.

ŠLOSAR, D. Čeština 14. století. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. 2017. URL: [https://www.czechency.org/slovník/ČEŠTINA 14. STOLETÍ](https://www.czechency.org/slovník/ČEŠTINA%2014.%20STOLETÍ). Cit. 18. 8. 2019.

TRUHLÁŘ, J., ed. *Katalog českých rukopisů C.k. veřejné a universitní knihovny pražské*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906.

TŘÍŠKA, J. Anonymní česká literatura předhusitské reformace. *Acta Universitatis Carolinae: sborník příspěvků k dějinám Univerzity Karlovy. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. Praha: SPN, 1972. 12, fasc. 1–2, s. 155–207. Dostupné on-line <https://rukovet.cms.flu.cas.cz/static/Odkazy_upload/AUC-HUCP_12_1-2_1972.pdf>

TŘÍŠKA, J. *Literární činnost předhusitské university*. Praha: Universita Karlova, 1967.

URBÁNKOVÁ, E. *Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny*. Praha: SPN, 1957.

VIDMANOVÁ-SCHMIDTOVÁ, A. Rukopisné zachování Kroniky trojánské. *Listy filologické* 85, 1962, s. 237–255.

Edice vznikla v rámci řešení projektu č. LM2015081 „Výzkumná infrastruktura pro diachronní bohemistiku“ (<http://vokabular.ujc.cas.cz>, akronym RIDICS).

[174r] Řeč Bernarda doktora k velebnému a statečnému rytieři Rejmundovi o řádném hospodářství

Velebnému a statečnému rytieři Rejmundovi Bernard, již v starost jsa doveden, pozdravenie v pánu buohu. Naučen býti ode mne žádal si o práci a obyčeji věcí hospodářských i užitečnému spravování¹, a kterak hospodáři k své čeledi mají sě mieti. K tomuť tobě odpoviedám, že ačkoli všech věcí na světě stánie i snitie, to jest prospěch [174v] i zkaženie, po šťastí jdú, avšak proto z potupnosti a lehkosti tato zpráva nemá opuštěna býti, protož slyš a pilně znamenaj.

O hospodářství

Jestliže v tvém domu, totiž v tvém hospodářství, pójitek s utracením sú sobě rovny, takže puožitek nezostává mimo utracenie, škoda, jenž sě nenaděješ, přide li, lehce zruší duom tvój i tvé hospodářstvie. Nadto pak, ktož viece utrácie, než mu přicházie,² duom, který chce padnutí a rózno letí, znamenie jest člověka netbacieho. Co jest netbalivost hospodářstvie domu? Oheň přielišný v svém domu a bez potreby zapálený, neb ten nikdy zisku, než spieše škodu přinese.

O vladařství

Pilně rozeznaj a spatř pilnost a úmysl těch, ktož tvým vládnú a přisluhují tvým věcem. Často opatrovati své věci, které jsú a kterak jsú, veliká opatrnost jest, neb menšie hanba jest sobě za času před pádem uskrovniti, nežli když by již padl.

¹ zprawowany

² původní umístění nadpisu „O hospodářství“ v rukopise

O jiedlu

Svatby neb hody nákladné škodu beze cti činie. Náklad na rytieštvie rozumný a poctivý jest. Náklad přáteluum ku pomoci hodný a rozumný jest. Ale náklad ku pomoci mrhačóm ztracený jest a daremní.

O čeledi dělné

Čeled svú dělnú hrubým a nerozkošným pokrmem krm a svátečnie dni hojně, ale vždy nerozkošně čeled krm. Neb který se člověk roztrhne a lakotný učiní, těžce jinak leč smrtí obyčeje promění.

O lakotě

Lakota mrzká věc jest a netbacieho a lénieho člověka zahynutie jest, ale stříezlivost a skrovnost pilného a snažného člověka utěšenie jest. Každ svůj lakotě, ať se súde s měščem tvým, a hled', čí chceš řečník býti. A jestliže súdeci mezi lakotú a měščem budeš často, ale však ne vždy súde vydaj měšci. Neb lakota tak jedno svú žádostí pravdy své dovídí, a tak svědky nejistými a nepřisežnými, ale měšec, ten světle svú pravdu okazuje, ano již truhla a pivnice prázdna bude. Protož tak jiesti a píti, aby dlúho co měl jěsti. Tehdy také zle súdeš proti lakotě, když přielišná skúpost a lakomstvie zavazuje³ měšec, neb někdy skúpost a lakomstvie neprávě súde mezi lakotú a měščem. Co jest skúpost a lakomstvie? Svój vražedlník. A co viec, báti [175r] se chudoby a v chodobě⁴ vždy býti. Právě živ jest lakomec a skupec, jiným chovajě sbožie, a sám neutracujě. Avšak lépe jest své sbožie jiným zuostaviti než samému marně utratiti. Lakomec a skupec nic pravého neučiní, jedině že^a leč umře.

³ zawazugie

⁴ chodobie

^a že] ze al

Proti drahotě

Zbývá lit' co obilé, nežádaj proto drahoty. Neb žádajě drahoty, žádáš chudých býti vražedníkem. Prodaj obilé, když dobře platí, ne když chudí pro drahotu kupovati nemohú. Súsědom rovnějie daj, i také nepřáteluum svým. Proč? Neb ne vždy mečem a mocí, ale dobrotú a služebností často nepřítel přemožen bývá. Neb pýcha proti nepříteli nemúdrost a rúhanie jest. A čekajě na sě hromu a šípu, to jest přemoženie. Máš li nepřitele, neměj obcovanie s neznámými a vždy pomni, že nepřítel tvój pilný a chytrý jest. Vždy pomni na cesty nepřitele tvého. A ubezpečíš li sě, že by nepřítel tvój nemyslil na to, jako ty myslíš, dáš sě v nebezpečenstvie. Protož máš li nepřitele, zuostav jedno oko své sobě za stráži. A snad dieš: Jest nepřítel mój mdlý a chudý, nemóž mi uškoditi. Věz, že mdloba nepřitele nečiní věčného pokojě, ale jedno přímířie⁵ za chvíli, to jest, doníž by moci neměl tobě uškoditi.

O ženě

Máš li ženu v zlém domnění, co učiníš? Hled' raději neviděti než viděti zlosti jejie. Neb když jistě zvieš nešlechtnost zlé ženy, který lékař móż tě uzdraviti od tesknosti? Bolest zlé ženy tehda ukrotíš, když o cizie ženě túžíš neb horší nešlechtnost uslyšíš. Srdce urozené a velebné neptá sě na skutky ženské. Zlú ženu mladú a pěknú řečí a smiechem raději treskci než kyjem. Žena stará a nečistá všěcko sbožie zmaří, neb přioplácěti muší. Žena stará a nešlechtná hodna jest zahrabanie.

O rúchu

Slyš o rúchu. Rúcho velmi nákladné znamenie jest malého rozumu, neb rúcho přielíš okrasné súsědom nenávisť činí. Uč sě raději dobrotú svú lidem líbiti než sukní. Žena, majíc rúcho a oděv, a žádá li vždy nového, nenie úmysla

⁵ przymirzie

upříemého a pevného. Bez pochybenie drž o přáteli, že větčí jest ten přítel, ješto [175v] své věci tobě dává nebo pójčuje^b, než ten, ktož sě sám tobě zakazuje. Ó, co veliká jest věc přítel řečí. Nenazývaj sobě toho přítелеm, ješto tě chválí v óči. A radíš li příteli, hled' pravdě a rozumu líbiti sě, a ne jinému. A řci, když radíš příteli: Tak mi sě za podobné zdá, a neřiekaj, tak máš učiniti. Proč? Neb ze zlého konce tvé rady vinie tě. Mnoho spieš přijde pohanění, než když dobrý konec z tvé rady vynde, přijde chvála a dieka tobě.

O hercích

Slyším, že u tebe bývají herci. Znamenaj, co z toho pójde. Člověk, kterýž ty herce a žertěře k sobě vine a snábdí jich, bude brzo jmieti ženu, jíž jméno chudoba. A kto bude syn? Zajisté posměch. Líbie líť sě tobě řeči a žerty těch hercov, čiň sě jich neslyšě a jako by jiné myslil. Neb raduješ li sě a směješ⁶ sě jeho řeči a žertóm, již s' mu základ a posilu dal. A kterýž ten herec a žertěř mluví šeredné a nepoctivé řeči, hoden jest šibenicě. Co jest to žertěř neb herc⁷? Herci jsú, jenž nepoctivé a oplzlé řeči mluvie a duši vražedníka s sebu nesú. Skutkové žertěřští buohu sě nelíbie.

O sluhách

Slyš o sluhách. Sluhy srdcě vysokého a hrdého varuj sě jako nepřitele budúcieho. Sluhy, jenž tvým obyčejóm pochlebuje⁸ a povoluje⁹, zažeň a nemievaj. Sluzě a súsědu, jenž tě chválí, protiv sě. Zdali mě nynie prodati chcete, co mě chválíte? Tak pověz. Ale sluhu, kterýž z lehké věci a z řeči sě zastydí, miluj jeho jako syna tvého.

^b pójčuje] poyczuygie

⁶ fmiegiefs

⁷ hercz patně se jedná o písáskou chybu, protože se v blízkosti vyskytuje také tvar „herci“

⁸ pochlebugie

⁹ powolugie

O stavení duomu

Chceš li stavěti duom, vediž tě k tomu pilná potřeba, ale ne žádost. Neb žádost stavenie, ač jedno ustavíš, ne proto žádost pomine. A tak přielišné a nepotřebné žádosti stavenie co čekají? Jedno toho ustaveného prodanie. A tak duom a věžě dokonalá, a měšec a truhla vyprázdněná. Pozdě, ale velmě činie člověka múdra.

O prodání statku

Chceš li a mieníš co prodati, varuj sě, aby kusu dědictvie svého sobě silnějšiemu^c neprodával, ale raději chudšiemu a nižšiemu. Ale chceš li všeckno prodati, daj tomu, ktož více dá. Lépe jest těžký hlad za čas [176r] trpěti než dědictvie své prodati. Ale však lépe jest stránku a kus dědictvie prodati než v lichvy a v škody vniknutí. Neb lichva jest jed dědictvie a jest tajný a chytrý lotr a zloděj, jiné slibuje a mluví, a jiné miení. Nic nekupuj vespolek u silnějšieho. Malého a chudšieho súsěda trpělivě zachovaj^d a drž ho vedlé sebe, aby toho neutiskna, i nevsadil sobě silnějšieho.

O pití vína

Tázal s' mne o pití vína. Ktož v mnohém a rozličném víně a v hojnosti^e krmiech skroven a stříezliv^f nenie, ten zemský buoh jest. Opilstvie nic spravedlivějie nečiní, než kdež opilý upadne v bláto. Protož učiješ li víno v hlavě, hled' raději snu než mluvenie. Neb opilý čím sě více řečí vymlúvá, tiem své opilstvie více oznamuje a zjevuje. Najohyzdnějšie opilstvie na mladém a na ženě.

^c *silnějšiemu*] fielniefiemu

^d *zachovaj*] zachowati

^e *hojnosti*] hoinoiftie

^f *stříezliv*] ftrzieliw

O lékařství

O lékařích. Varuj se lékař v učení neumělého, není li dobře prvé zkušený. Varuj se lékař opilého a varuj se lékař, jenž se chce na tobě učit a zkusit, aby uměl potom jiného v témž neduhu zhojit.

O chování psův

Psíkův velmi maličkých nechajť knězie bohatí a královny chovají, ale psi strážní, to jest vězníci, tiť jsou požiteční, a psi k lovům tak mnoho neb více stojí, než užítka přinesú.

O vladařství syna

Máš li syna, úředníka nad svým sbožím nečin ho, neb snad počna vlásti, i nechtěl by potom postúpiti. A také těžší počet s synem než s jiným a také máje sbožie v rukú, spieš se jme utracovati i mrhati. Protože se k tobě blíží již starost, [...] ¹⁰ aby se raději buohu než synóm poručil. A činíš li rozkázanie, radímť, najprvé sluhám svým a dlužníkom zaplatiti kaž raději než kněžím. Neporúcej duš své tomu, ktož tě miluje, ale tomu, ktož miluje duši svú. Učiň rozkázanie o svém statku před nemocí. Neb každý člověk v nemoci jest sluha a nesvobodný, nemóž rozkázati ani umie. A protož doniž si svobodný a zdrav a při paměti, tehdy rozkazuj.

O rozdielu synův

O rozdielu synův slyš. Když otec umře, žádají synové [176v] rozdělit se, jsou li panští neb urození lidé, lépe jest jich po světě rozptýlenie neb rozeslání na služby než rozdělenie jichž dědičstva, neb často bývají díelové těžcí mezi urozenými lidmi. A také doňudž bratřie v jednotě a v svornosti přebývají, poctivě mohou svůj řád vésti než každý sám. A jsou li pak robotní lidé, ti učíte,

¹⁰ radímť

jakž chtie. A jsú li kupci, těch lepšie jest rozdělenie než spolu bytie. A to proto, aby jednoho nesčestím jiní netrpěli a neztratili. A máte jich žádá li se opět vdáti, nemúdrě činí, ale radějie aby na hřiechy plakala své. Pakli jsúc stará, pojme mladého, kterýžto ne ji, ale statek její pojal jest, a potom budú spolu plačtivý chléb jiesti a nikdy veselé, než vždy žehránie s uobú stranú budú jmieti. Die snad někto, když sčestie nebude, co mi platno pilnost a rozum hospodářstvie? Slyšiž, nemúdré jsem vídal, ani opúšťějí pilnost a řád hospodářstvie a potom se nesčestím vymlúvají, když netbáním v škodu upadnú. A protož budeš li pilnost a rozum hospodářstvie zachovávatí[§], řiedko na nesčestie budeš žalovati. Řiedko pilnost s nesčestím spojíš a ještě tiež nepilnost a netbánie od nesčestie rozdělíš. Čeká léní, aby mu buoh dal, a sám nechce dělati, a buoh přikázal, aby každý bděl a pílen byl vedlé svého řádu svých věcí. Protož pílen buď a lehkost utracenie s těžkostí dobývanie važ a změř.

[§] zachovávatí] zachowati

Komentář editora

Popis rukopisu

Rukopis Brno, MZK, sign. Mk 69 (starší sign. II 121; v oddělení vývoje jazyka ÚJČ evidovaný jako rkp. BernListC, zkráceně C – písmeno reflektuje pořadí zpracování rukopisů památky), obsahuje na foliích 174r–176v památku *List o řádné správě hospodářství*. Kodex čítá celkem 21 položek, zahrnujících převážně latinské teologické traktáty, často s eucharistickou tematikou, a ke konci obsahuje několik staročeských naučných a duchovně povznášejících památek, vesměs překladových. Fotokopie rukopisu i jeho kodikologický popis podává elektronická knihovna Manuscriptoria, dostupná on-line <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=MZK___-MZKB__MK_0000_069_1F08WF0-xx>.

Kodex zapsal jediný písař, který zaznamenal i dobu a místo vzniku zápisu; na f. 150v, 163v a 232v kodex obsahuje kolofony s datací vzniku zápisu v jarních měsících roku 1447 a dvakrát je v nich zmíněno místo zápisu Slaný. Vlastnický zápis na f. Ir přední předsádky, který se typem písma hlásí do 16. století, uvádí jako vlastníka Řehoře z Vodňan (*Isti sunt libelli Gregorii de Wodnian*). Kodex uvádějí tištěné soupisy rukopisů Dudíka (1868, s. 44–45, č. 10), Patery (1915, s. 60–62, sign. II 121) a Dokoupila (1958, s. 117–121, sign. MK 69), je evidován jako součást dietrichsteinské knihovny v Mikulově, jejímž základem byla knihovna protestantského sběratele a učence Ferdinanda Hofmanna, svobodného pána z Grünbüchlu a Střechova, a jeho potomků. Kodex se stal součástí dražby dietrichsteinské sbírky roku 1933–1934 v Luzernu a ve Vídni, kde ho spolu s dalšími bohemikálními rukopisy a prvotisky odkoupil československý stát; v té době získal novou signaturu Mk 69. Kodex získala roku 1944 Universitní knihovna v Brně, dnešní Moravská zemská knihovna v Brně (podrobněji o historii sbírky viz např. Dokoupil 1958, s. 14–20). V mikulovské sbírce se dochovaly také dva latinské rukopisy památky,

kteře ovšem nejsou textově staročeskému překladu blízké (první rkp. nese sign. MK 21 a starší sign. II 98, druhý rukopis sign. MK 96 a starší sign. II 122).

Popis památky

Rukopis, který je nadepsán titulem *Řeč Bernarda doktora k velebnému a statečnému rytieři Rejmundovi o řádném hospodářství*, zaznamenává památku s uzuálním názvem *List o řádné správě hospodářství*, což je překlad hojně rozšířeného latinského traktátu *Epistola de cura rei familiaris* (či *Epistola de gubernatione rei familiaris* apod.) Pseudo-Bernarda z Clairvaux. Jedná se o stručný, srozumitelnou a zábavnou formou psaný soubor praktických rad o vedení domácnosti. Rady jsou v tomto rukopisu rozděleny do sedmnácti tematických celků, které se týkají především správy majetku (kapitoly *O hospodářství*, *O vladařství*, *O lakotě*, *Proti drahotě*, *O stavení domu*, *O prodání statku*, *O vladařství syna*), dále stravy a životosprávy (*O čeledi dělné*, *O lakotě*, *O pití vína*, *O lékařství*, *O rúchu*), mezilidských vztahů (*O ženě*, *O hercích*, *O sluhách*), chovu zvířat (*O chování psův*) a práva (*O rozdielu synův*).

Latinská i vernakulární rukopisná tradice památky, jejíž edici *Patrologia Latina* (dále *PL*) uvádí pod názvem *Epistola CDLVI. ad Raymundum dominum castris Ambruosii* (svazek 182, 0647A–0651A), se stala objektem zájmu badatelů na různých místech Evropy, např. v Anglii J. R. Lumby (poprvé 1870), v Německu C. D. M. Cossar (1975), ve Španělsku v současné době zvláště R. M. Franco (např. 2011), u nás P. Blažek (např. 2018). Staročeské zpracování památky eviduje Jungmann (1849, s. 77, odd. III, č. 252), který odkazuje jmenovitě na dva staročeské rukopisy a neurčitý počet dalších. V současné době jsou známy čtyři staročeské opisy památky: tento rukopis nejstarší (rkp. C); dále rkp. Praha, NK ČR, sign. XVII E 14, f. 224v–227v z poslední čtvrtiny 15. století (zde označený jako rkp. A); rkp. Praha, KNM, sign. IV E 6, f. 164v–169r z 2. poloviny 15. století (rkp. B) a rkp. Klatovy, Okresní muzeum Klatovy, sign. RK 62974, f. 164v–167r z roku 1465 (rkp. D). Edice zbývajících rkp. A, B, D je dostupná v edičním modulu

webového portálu staré češtiny <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni>>. Dále je registrován mladší tisk z 2. poloviny 17. století s titulem *Epištola Bernarta Silvestra (na konci kněh svatého Bernarta položená) o pořádném hospodářství k Rajmundovi, rytíři hradu svatého Ambrože*. Bez uvedení místa, tiskaře a datace. Praha, Královská kanonie premonstrátů na Strahově, sign. ET XIII 36, s. 101–120 (Knihopis č. 6097; dostupný on-line <https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000008171&local_base=KPS>).

Grafika a hláskosloví

Rukopis je psán dobře čitelnou bastardou černým inkoustem. Červeným inkoustem je vyveden titul, nadpisy kapitol, dále iniciála zdůrazňující první odstavec skladby, dělicí dechové značky, škrty a občasná výplň grafému na začátku vět. Edice respektuje strukturu dělení na odstavcové celky – kapitoly – uvozené nadpisem, zapsaným na zbylé volné místo na řádku předcházející kapitoly. Pouze v jednom případě se posouvá název tematického celku *O hospodářství* podle smyslu výše v textu, neboť písař se rozhodl pro užívání těchto textových orientátorů pozdě a vložil název doprostřed věty na f. 174v *kož viece utrácie, než mu přicházie – duom, který chce padnúti*.

Své chyby písař korigoval různým způsobem, např. na f. 175v razurou chybného zápisu *y: wynye: vine*, na f. 176r přeškrtnutím, podtečkováním a nadepsáním správného slova *nenie*, na f. 176r červeným škrtem chybného slova *miel* a nadepsáním správného *miluje*. Edice písařem opravené chyby neregistruje, rovněž jen v této ediční poznámce se zmiňuje výjimečná písařská zkratka v zakončení slova na f. 174r *statečnému*. Rukopis nenese soudobé ani mladší přípisky.

Rukopis je zapsán bez větších chyb, mezi běžné opisovačské chyby zařazujeme vynechávku či zápis nadbytečného grafému, např. na f. 175r grafému *y* ve slově *poyczyugie: pójčuje*, užití nevhodného gramatického tvaru, např. na f. 176r *zachowati* místo *zachovaj*, či chybějící sloveso *radímt'* na f.

176r. Edice emenduje jen taková místa, na nichž je zjevně porušen smysl a větná stavba, jako v případě poslední zmíněné opravy na f. 176r.

Užitý mladší spřežkový pravopis je transkribován současným novočeským pravopisem. Pauzový systém je v edici nahrazen moderní interpunkcí. Velká písmena jsou psána ve shodě se současnou pravopisnou kodifikací na začátku větných celků a u vlastních jmen. Vokalická kvantita není v rukopise graficky naznačena, pouze ojediněle je použit digraf *ee*: f. 176v *lidee* a *nemudree*. V substantivu *sčestie* a jeho odvozeninách pisař zapisuje téměř pravidelně na f. 176v souhláskovou skupinu *sč* grafémy *zcz* (navíc jednou jako *ftz*), i když je patrné, že disimilační hlásková změna *šč* v *šť*, kterou bychom i zde předpokládali, již proběhla (např. na f. 176v píše *gefťtie*, *opuffťtiegi*), edice takový zápis respektuje. Spojka *li* se píše v edici bez spojovníku. Zdůrazňovací částice *-ť*, *-ž* se píše dohromady se slovem, na f. 175v *líbie líť sě* a *vediž*, zkrácený slovesný tvar 2. osoby slovesa *býti* se píše zvlášť a s apostrofem, např. *Tázal s'*.

Nenáležitá jotace není v rukopise bezpečně potvrzena, její možný zápis se vyskytuje pouze v případě i jinak zkomolených slov na f. 175v *fielnieffiemu*: *silnějšiemu*, f. 176r *hoinoiftie*: *hojnosti*. Edice zaznamenává v kritickém aparátu také transliteraci slov, v nichž se vyskytuje zápis jotace, který nelze vysvětlit etymologicky (jako znak měkkosti) v krátkých slabikách po *g* a před *e*, např. v 2. os. sg. slovesa *fmiegiefs*: *směješ* na f. 175v; zde se jota chápe jako součást spřežkového zápisu fonému *j*, podobně jako ve slovech 176v *pogial*: *pojal*, 175v *obiczegiom*: *obyčejóm*.

Přehláska *ʹu > i* proběhla až na výjimku na f. 176v *donudz*: *doňudž*. Hlásková změna *ó > uo > ů* dosud není dokončena, přičemž mírně převažuje zápis staročeského *ó*, vyskytuje se také *uo*, kdežto výsledný monoftong se dosud neuplatňuje. Zápis ještě nezaznamenává proběhlou monoftongizaci *ie > í*, diftong je zachován až na jednu výjimku na f. 175v *jíž* (gen. sg.) *jméno*. Snad analogicky k tvaru nominativu se vyskytuje prodloužená slabika v kořeni genitivního tvaru *duomu*, *buohu*, nejde-li o diftongizaci krátkého *o*. Dochází ke změně téžeslabičného *aj > ej*, vyskytuje se zde na f. 176r *nechajť* vedle

neporúčeť na f. 176r. Podle dvou zápisů v rukopise na f. 174r zachováváme podobu vlastního jména *Reymund: Rejmund*.

Zjednodušování hláskových skupin se vyskytuje zřídka a nepravidelně, např. na f. 176r *dēdictvie* versus f. 176v *dědičstva*. Občas dochází k odpadávání tzv. pobočné slabiky, např. f. 174v. *příde* vedle *příjde* na f. 175v; na f. 175v *vražedník* vedle *vražedlník* na f. 174v.

Morfologie

Morfologická charakteristika velmi dobře odpovídá předpokládanému stavu pro dobu sepsání rukopisu, např. pokud jde o výskyt auxiliáru ve 3. os. préterita (*pojal jest*), distinkci gen. *své* versus dat. *svéj* či užití jmenných tvarů přídavných jmen. V zápisu se nevyskytují jednoduché minulé časy, ale zachovává se duál na f. 176v *s uobú stranú*, stejně jako v dalších opisech památky v rkp. A, B, D.

Syntax

Větná syntax je rozvinutá, ve snaze po srozumitelnosti však není přesycená. Překladatel raději užívá vedlejší věty než polovětné participiální konstrukce s participii a přechodníky, proto se občas vyskytuje i složité souvětí. Velký podíl zabírají věty jednoduché, mnohdy jsou podle předlohy řazeny jako výčet asyndeticky za sebou. Spojky se užívají ve více funkcích, např. spojka *a* spojuje věty s různými poměry, srov. na f. 175r *Právě živ jest lakomec a* (slučovací poměr) *skupec, jiným chovajě sbožie, a* (odporovací poměr) *sám neutracujě, f. 176v Čeká léni, aby mu buoh dal, a* (odporovací poměr) *sám nechce dělati, a* (odporovací poměr) *buoh prikázal, aby každý bděl a* (slučovací poměr) *pílen byl vedlé svého řádu svých věcí, na f. 176v Pakli jsúc stará, pojme mladého, kterýžto ne ji, ale statek její pojal jest, a* (důsledkový poměr) *potom budú spolu plačtivý chléb jiesti...* Vyskytlo se také vyšínutí ze syntaktické vazby, typ atrakce, na f. 176r *v hojnosti krmiech* (ani žádný z dalších opisovačů v rkp. A a B atrakci neopravil).

Slovní zásoba

Slovní zásoba je oborově poměrně nevyhraněná a někdy blízká mluvenému jazyku. Vzhledem k mravně výchovnému zaměření se vyskytují abstrakta, zvláště slovesná substantiva zakončená *-nie*. V oblibě je lidová frazeologie, obsažená ostatně již v předloze, např. na f. 175r *jedno oko své sobě za stráží*.

Styl

Památka je psána ve formě listu a obsahuje rysy řečnického stylu, vyznačujícího se přesvědčováním pomocí argumentace a souboru figur a tropů. Vcelku jsou voleny jednodušší jazykové prostředky, které jsou bližší mluvenému jazyku, jako přirovnání na f. 174v *Co jest netbalivost hospodárstvie domu? Oheň prielišný v svém domu a bez potreby zapálený, neb ten nikdy zisku, než spieše škodu přinese*, a zmíněné lidové opisné fráze. Zvláště na začátku tematických celků se vyskytují kontaktní prostředky, jejichž základem jsou např. slovesa smyslových vjemů, např. na f. 175r *slýš o rúchu*, hojně se užívají řečnické otázky. Lexikální plán se nevyhýbá slovům expresivním. Text záměrně užívá prvky humoru a ironie.

Popis překladu

Staročeský překlad, který byl proveden podle smyslu adaptační metodou, vcelku zachovává zábavně-naučný ráz památky. V překladu je jednak patrná snaha o výstižnost a srozumitelnost výkladu, což lze spatřovat v doplnění vysvětlujících informací či v oblibě koordinačního spojení synonym vysvětlujících, např. na f. 176r *súsěda malého a chudšieho* (*parvum consortem*, cit. podle *PL*), případně rozšiřujících význam, např. na f. 174v *svatby neb hody nákladné* (*nuptiae sumptuosae*), ovšem také úsilí zachovat rétorické kvality památky. Překladatel při tom občas zvolil jednodušší básnické figury blízké mluvené řeči; vyskytly se v předloze složitá genitivní metafora, v překladu je vysvětlena, např. 175v *sluhy srdce vysokého a hrdého* (*famulum alti cordis*), překladatel také rezignoval na občasnou zvukomalbu a rým, ale zachovával prostředky komiky.

Poznámky k filiaci rukopisů

Charakteristickým rysem staročeských rukopisů oproti latinské verzi v *PL*, latinské edici Cossarově (1975, s. 97–102) a řadě latinských rukopisů uložených v našich knihovnách je zvláště změněné pořadí rad na konci listu; textový úsek, který zní *Sed dices: Si aversetur fortuna – levitatem expendendi cum gravitate lucrandi compensa* je ve stč. rukopisech zařazen na závěr památky. Stejný textový posun zachycují také tři staroněmecké rukopisy z překladatelské skupiny F a skupiny G v edici Cossarově (1975).

Protože všechny čtyři staročeské rukopisy mají stejné specifické řazení odstavců a změny jsou nejčastěji v morfologii a lexiku, můžeme usuzovat, že vycházejí z jedné společné předlohy (tzn. existují přesvědčivé indicie o existenci jediného staročeského překladu památky).

Nejstarší rukopis C není předlohou pro mladší rukopisy A, B, D protože neobsahuje text, který uvádějí mladší rkp. A, B, D *Opatř také pilně o jiedlu a pití dobytko tvého, neb zajisté lačnie a žieznie, a neumie sobě kázati dáti, A, B, D neb v skuoře bude prázdna, A, B v tajných radách.*

Použitá literatura

BLAŽEK, P. Thomas of Štítné's On the Householder (O Hospodářovi) and Its Latin Model, in: *Pursuing a New Order: Vol. I: Religious Education in Late Medieval Central and Eastern Central Europe*. Ed. by Pavlína Rychterová with the collaboration of Julian Ecker. Turnhout: Brepols, 2018, s. 91–119.

COSSAR, C. D. M. *The German Translations of the Pseudo-Bernhardine „Epistola de cura rei familiaris“*. Göppingen: Alfred Kümmerle, 1975.

DOKOUPIL, V.: *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*. Praha: SPN, 1958. Dostupné on-line <<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:65361986-0e66-4dc7-ad74-4e03c789a215?page=uuid:2e90aa64-f5c5-4fdf-9243-c6300fbf236a>>. Cit. 20. 8. 2020.

DUDÍK, B.: *Handschriften der fürstlich Dietrichstein'schen Bibliothek zu Nikolsburg in Mähren*. Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1868.

FRANCO, R. M. Traducción, copia y variación en dos ejemplares castellanos de la *Epistola de cura rei familiaris* del pseudo Bernardo. *Revista de Filología Española* 91 (2), 2011, s. 285–308.

HORÁK, F., WIŽĎÁLKOVÁ, B. a TOBOLKA, Z. V. (eds.) *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. Praha: Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků, 1925–1967.

JUNGMANN, J. *Historie literatury české*. Praha: Nákladem Českého museum, 1849.

LUMBY, J. R. *Bernardus De Cura Rei Famuliaris [sic!]: with Some Early Scottish Prophecies*. London: Trübner & Co., 1870.

PATERA, A.: *Bohemika knížecí dietrichsteinské knihovny v Mikulově*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1915.

PL. *Patrologia Latina Database on CD-ROM, disc 5*. Chadwyck–Healey. digital version 1993–1996, version 5.0b. dostupné on-line <<http://classics.phil.muni.cz/knihovny-a-databaze-uks/litterae-ante-portas>>. Cit. 20. 8. 2020.

Edice vznikla v rámci řešení projektu č. LM2015081 „Výzkumná infrastruktura pro diachronní bohemistiku“ (<http://vokabular.ujc.cas.cz>, akronym RIDICS).

Řeč Bernarda doktora k velebnému a statečnému rytieři Rejmundovi o řádném hospodářství (Staročeský překlad památky *Epistola de cura rei familiaris*)

Pavel Blažek

Epistola de cura rei familiaris

Středověká latinská literární památka *Epistola de cura rei familiaris*, jejíž staročeský překlad zde čtenáři předkládáme, se zejména na konci středověku a na prahu novověku těšila značnému rozšíření a oblibě, a to nejen u nás, nýbrž v celé Evropě. Jedná se o krátké mravoučné i praktické pojednání o tom, jak má hospodář – pán domu a hlava rodiny – správně vést svoji domácnost a čeho se má varovat.¹

Památka je psána formou dopisu; jako autor se v úvodním pozdravu představuje blíže nspecifikovaný stařec Bernardus (někdy se ve středověkých rukopisech objevuje také jméno Bertrandus). Ten se zde obrací na jistého rytíře Raymunda, kterého latinský originál *Epistoly* – v českém překladu tento přídomek chybí – označuje za „pána hradu svatého Ambrože“.² Podle některých autorů se jedná o tvrz *Castrum sancti Ambrosii*, doloženou od 11. století a nacházející se v dnešní obci Corbetta u Milána, podle jiných by se mohlo jednat o městečko Saint-Ambroix v jižní Francii.³ Přestože se dosud nepodařilo

¹ Bohužel dosud neexistuje kritická edice textu. Pro účely tohoto úvodu jsme pracovali s nekritickým, avšak dobře dostupným vydáním *Epistoly* v 182. svazku Migneho *Patrologia latina* (PL 182 (Migne 1879)); novější, avšak rovněž nekritické edice *Epistoly* vydali mimo jiné Cossar 1975, s. 97–102, a Fresa 2012 (viz bibliografie). V bibliografii rovněž uvádíme bohatou odbornou literaturu k *Epistole*. Její těžiště tvoří studie k recepci památky v pozdněstředověkých a raněnovověkých literaturách v národních jazycích a edice různých překladů a adaptací textu do těchto jazyků.

² Ps.-Bernardus, *Epistula de cura rei familiaris*, PL 182, col. 647A: „Gratioso militi et felici Raymundo, domino Castrī <sancti> Ambruosii, Bernardus in senium deductus salutem.“

³ Srov. Fresa 2012, s. 3; Blažek/Řezníčková [v tisku].

adresáta listu identifikovat – není vyloučeno, že se jedná o pouhou literární fikci –, je z jeho obsahu zřejmé, že je jím dobře situovaný laik, hlava větší domácnosti s manželkou, dětmi a služebnictvem. Že se skutečně jedná o rytíře, lze usuzovat z jedné z rad, v níž je řeč o vojenských výdajích.⁴

Epistola je formulována jako Bernardova odpověď na Raymundovu žádost, aby jej poučil o tom, jak má otec a pán domu správně vést svoji rodinu a domácnost a starat se o ni.⁵ Obsah *Epistoly* je vcelku nenáročný. Tvoří jej nepřiliš strukturovaný sled různých praktických i mravoučných rad a doporučení. Ty jsou však předneseny jazykem a stylem, který nezapře jistou literární ambici autora. Nápadné je, že se v celém textu neobjevují žádné odkazy a citáty, ať už z Bible, církevních Otců, či jiných autorů.⁶

Z četných rad a doporučení ohledně vedení domácnosti, které v *Epistole* zaznívají, představme (v tom pořadí, v jakém jsou uvedeny v textu) alespoň ty hlavní: Podle autora má Raymund dbát na to, aby příjmy domácnosti vždy převyšovaly výdaje. Stejně tak má neustále vykonávat nad svým majetkem a nad těmi, kteří jej spravují, bedlivý dohled. Rovněž se má starat o to, aby dobytek měl vždy dostatek obživy. Pokud jde o výdaje, zdůrazňuje Bernard svému adresátovi, že není radno příliš utrácet za honosné svatební hostiny, spíše má své prostředky vynakládat na vojenské účely (*pro militia*, ve staročeském překladu *na rytieřství*) a na pomoc přátelům. Dále se v textu dočítáme, že čeleď je třeba živit střídmě, aby nepropadla obžerství, zároveň že je však důležité varovat se lakomství. Bernard Raymunda dále nabádá, aby byl neustále na pozoru před nepřáteli; naopak o prohřešky vlastní ženy se příliš zajímat nemá, neboť o těch je lépe nevědět. Autor *Epistoly* Raymundovi rovněž doporučuje,

⁴ Ps.-Bernardus, *Epistula de cura rei familiaris*, PL 182, col. 647A: „Sumptus pro militia honorabilis est.“

⁵ Ps.-Bernardus, *Epistula de cura rei familiaris*, PL 182, col. 647A: „Doceri petis a nobis de cura et modo rei familiaris utilius gubernandae, et qualiter patresfamilias debeant se habere, ad quod tibi respondemus.“

⁶ K obsahu a literární struktuře *Epistoly* viz Miguel Franco 2010, s. 1383–1386; viz také Lambertini 1985, s. 48–49.

aby se vystříhal příliš honosného oděvu, ale také aby se varoval pochlebovačných přátel, kejklířů a pyšných či úlisných služebníků. Chce-li stavět, má tak činit, jen pokud je to skutečně zapotřebí. Stejně tak se má vyhýbat lichvě, opilství, ale také špatným lékařům. Pokud jde o domácí psy, je dobré dát přednost psům hlídacím. Správcovství majetku je lépe nepsvěřovat vlastnímu synovi. Závěrečná část obsahuje několik doporučení, jak je třeba si počínat ve stáří. Ta se týkají zejména závěti – na tu by měl Raymund myslet dříve, než na něj dolehnou nemoci – a rozdělení dědictví mezi děti. *Epistola* – alespoň její editovaná latinská verze – končí naléhavou radou Raymundově manželce, aby se, až ovdoví, znovu nevdávala a hlavně aby si nebrala mladšího muže.⁷

Otázka autorství *Epistoly* zůstává nadále záhadou. Ve středověku a v novověku byl v úvodu zmíněný Bernardus často ztotožňován se slavným cisterciáckým opatem, svatým Bernardem z Clairvaux (zemřel roku 1153), jehož duchovně-meditativní spisy se v celé tehdejší Evropě těšily značné oblibě. Vzhledem k ryze sekulárnímu obsahu *Epistoly* lze však tuto atribuci téměř jistě vyloučit. Neobjevují se v ní totiž žádné úvahy duchovně-náboženského charakteru, ve spisech svatého Bernarda jinak tak hojné. O něco pravděpodobnější se jeví jiná atribuce *Epistoly*, se kterou se ve středověkých rukopisech a inkunábulích rovněž někdy setkáváme: atribuce básníku a filosofovi chartreské školy Bernardu Silvestrovi (zemřel r. 1160). I pro tu však chybí další důkazy, takže i ona zůstává pouze hypotetickou. Zcela vyloučit lze naopak třetí jméno, pod kterým text ve středověku občas koloval: římského filosofa, prozaika a básníka Seneky. Španělská badatelka Ruth Miguel Franco, která se historií *Epistoly* dosud zabývala jako poslední, dospěla k závěru, že jejím skutečným autorem byl jinak neznámý *Bernardus* (či – což je podle ní pravděpodobnější – *Bertrandus*), kterého teprve pozdější tradice ztotožnila s jedním či druhým z jeho dvou slavnějších jmenovců.⁸

⁷ Ps.-Bernardus, *Epistula de cura rei familiaris*, PL 182, col. 647A–651A.

⁸ Viz Miguel Franco 2008, s. 82–85 a Miguel Franco 2010, s. 1386–1389. Miguel Franco zakládá své tvrzení na studiu florilegia *Compendium morale* Jeremiáše z Montagnone z přelomu 13. a 14.

Stejně nejistá zůstává datace *Epistoly*. Třebaže byla – odhlédneme-li od zcela fantaskní atribuce Senekovi – od středověku připisována dvěma autorům, jejichž literární působení spadá převážně do první poloviny 12. století, jsou první doklady její existence výrazně mladšího data: První dosud známá zmínka o ní se nachází v morálně-filosofickém florilegiu *Compendium morale* Jeremiáše z Montagnone. To vzniklo někdy kolem roku 1300 a obsahuje z textu *Epistoly* řadu excerptů. První dnes známé opisy textu jsou dokonce ještě mladší: pocházejí teprve ze 14. století. Na základě této skutečnosti i argumentů založených na rozboru Jeremiášova *Compendia* navrhuje proto Ruth Miguel Franco datovat *Epistolu* až na přelom či počátek 13. století; každopádně lze podle ní s dostatečnou mírou jistoty říci alespoň to, že text vznikl někdy mezi koncem 12. a polovinou 13. století. Můžeme dodat, že pro tuto dataci hovoří také skutečnost, že i jiné středověké texty o domácnosti pocházejí nejdříve z 13. století.⁹

Středověké spisy o domácnosti

Epistola de cura rei familiaris totiž není jedinou středověkou literární památkou pojednávající o domácnosti, nýbrž tvoří jen jeden z vícero pozdněstředověkých textů k této problematice. Přesněji řečeno, představuje zřejmě první a nejstarší středověký příklad takového textu. Různých duchovně-náboženských, prakticko-didaktických i morálně-filosofických spisů, které se zabývají (samostatně či jako součást větších textových celků) domácností a otázkami jejího správného mravního i praktického vedení, se totiž z pozdního

století (níže o tomto textu ještě bude řeč), který jasně odlišuje Bernarda z Clairvaux a Bernarda, autora *Epistoly* (kterého na jiném místě nazývá Bertrandum). K občasné atribuci Senekovi srov. Miguel Franco 2012, s. 332.

⁹ Srov. Miguel Franco 2008, s. 85–87, a také Miguel Franco 2010, s. 1386–1389. Autorka svůj návrh datace *Epistoly* zakládá na zmíněném *Compendiu morale* Jeremiáše z Montagnone. Jak upozorňuje, předřadil Jeremiáš svému florilegiu prolog, který obsahuje až překvapivě přesný chronologický soupis autorů, ze kterých vycházel. Bernardus/Bertrandus jako autor *Epistoly* je zde uveden mezi autory pozdního 12. a první poloviny 13. století.

středověku dochovala celá řada. Jejich genezi je třeba vidět v souvislosti s vrcholněstředověkými a pozdněstředověkými snahami o náboženské, mravní i vzdělanostní povznesení laiků. Ty se sice objevují i v dřívějších staletích středověku, ve větší míře se s nimi však setkáváme zejména od 13. století; významnou roli přitom sehrál zejména IV. lateránský koncil (1215) a tzv. žebravé řády – dominikáni, františkáni, augustiniáni –, kteří z pastorače laiků učinili jedno ze svých hlavních poslání. Součástí těchto snah byla tehdy i nová pozornost věnovaná typicky laickým formám života a způsobům obživy, jakými byly rodinná domácnost s manželi, dětmi a čeledí a rodinné hospodářství. Pozdněstředověké texty o domácnosti jsou výrazem této pozornosti.¹⁰

Jejich vznik navíc souvisí ještě s dalším dobovým fenoménem: s recepcí antické a arabské filosofie ve 12. a 13. století. Skrze ni se totiž latinský středověk seznámil s řeckým pojetím morální filosofie, v němž existovala samostatná filosofická disciplína zkoumající domácnost jako společenství a záležitosti jejího hospodaření, nazývaná *ekonomika* (*oikonomiké*; latinsky: *yconomica*, někdy také *dispensativa*). Přesně tak ostatně označuje *Epistolu de cura rei familiaris* již zmíněný Jeremiáš z Montagnone ve svém *Compendiu morale*: hovoří o ní soustavně jako o *Yconomice*. V průběhu druhé poloviny 13. století pak byly objeveny a přeloženy do latiny dva aristotelské spisy náležející právě k této „disciplíně“: v šedesátých letech století byla přeložena Aristotelova *Politika*, jejíž první kniha obsahuje filosofické pojednání o domácnosti jakožto základu obce; v roce 1295 vznikl nejužívanější překlad pseudo-aristotelských *Ekonomik*, morálně-filosofického traktátu o domácnosti a manželství, pokládaného ve středověku za pravé Aristotelovo dílo. Tyto dva spisy se v následujícím období

¹⁰ Viz k tomu zejména Flüeler 1999; dále Lambertini 1985; obecněji k vzestupu laiků v pozdějším středověku a k jejich pastorači ze strany církve viz např. Vauchez 1987, zvl. s. 133–143 a Vauchez 1994, 799–940.

staly předmětem mnoha univerzitních komentářů a zároveň modelem i zdrojem pro některá ‚domácí‘ morálně-filosofická pojednání k tematice domácnosti.¹¹

Ze série různých pozdně středověkých textů o domácnosti, kterou *Epistola* zahajuje, zmiňme ty nejznámější: Přibližně z poloviny 13. století, tedy ještě z doby před znovuobjevením a přeložením zmíněných dvou aristotelských spisů, pochází rozsáhlý traktát o rodině, domácnosti a zemědělství francouzského dominikána Vincenta z Beauvais, obsažený v jeho monumentální naukové encyklopedii *Speculum doctrinale* (cca 1240–1260). Vincent v něm čerpá především ze spisu *De re rustica* římského spisovatele Palladia. Do stejné doby spadají dvě latinská kázání pro hospodáře, hospodyně a čeleď (cca 1255) od bavorského františkána Bertholda z Řezna. Ta jsou založena hlavně na Bibli a obsahují nábožensko-mravní poučení, jak se mají chovat jednotliví členové křesťanské domácnosti, aby dosáhli věčné spásy. Nejznámějším traktátem o domácnosti z 13. století je však jednoznačně ten, který ve své druhé knize obsahuje populární knížecí zrcadlo *De regimine principum* augustiniánského bratra Aegidia Romana, věnované francouzskému korunnímu princovi Filipu Sličnému. Tento text vznikl kolem roku 1280, tedy již po překladu Aristotelovy *Politiky*, ze které Aegidius vydatně čerpá a dále ji rozvíjí. Podle schématu domácnosti odvozeného z Aristotela je traktát koncipován a členěn jako morálně-filosofická analýza tří společenství (*communitates*) či typů vlády (*regimina*), z nichž je tvořena domácnost: společenství muže a ženy, společenství rodičů a dětí, společenství pána domu a služebnictva, přičemž součástí pojednání o posledním z nich je také traktát o domácím majetku a penězích.¹²

¹¹ Srov. Flüeler 1999 a Blažek 2008, s. 29–109. V samotné *Epistole* vliv těchto dvou aristotelských spisů ještě doložit nelze, což je samozřejmě dáno tím, že (přijmeme-li výše uvedený návrh datace *Epistoly* do konce 12. či maximálně do první poloviny 13. století) byla napsána ještě před vznikem latinských překladů těchto spisů. Každopádně představuje absence jakékoliv recepce zmíněných dvou aristotelských spisů v *Epistole* další nepřímý důkaz pro správnost této datace.

¹² Srov. Lambertini 1985, s. 50–61; Briggs 1999, s. 9–19; Blažek 2008, s. 165–176, Blažek 2010, s. 69–77; Blažek 2018a.

Také ve 14. a 15. století vzniká řada nových spisů o domácnosti. Tak píše roku 1309 filosof a mistr pařížské univerzity Bartoloměj z Brugg nejvýznamnější středověký komentář k pseudo-aristotelské *Ekonomice*, ve kterém filosoficky dále rozpracovává řadu témat tohoto spisu, např. otázku vztahu domácnosti a obce či téma úkolů a kompetencí muže a ženy při správě domácnosti. Roku 1352 dokončuje řezeňský kanovník Konrad z Megenbergu svůj monumentální spis *Yconomica*, v němž čerpá jak z výše zmíněných aristotelských spisů, tak z Bible. Zatímco všechny dosud zmíněné texty byly psány latinsky a jejich autoři byli klerici, začínají se od druhé poloviny 14. století objevovat také texty k domácnosti psané laiky a v národních jazycích. V roce 1376 vydává český zeman a hlavní představitel staročeské nábožensko-didaktické literatury Tomáš Štítný ze Štítného první verzi svého staročeského pojednání *O hospodářovi, o hospodyni a o čeledi*, založeného na dvou zmíněných kázáních Bertholda z Řezna. Kolem roku 1380 překládá pařížský univerzitní mistr Nicole Oresme pro francouzského krále Karla V. do francouzštiny Aristotelovu *Politiku* i pseudo-aristotelskou *Ekonomiku*. Z let 1392–1394 pochází rozsáhlá francouzská rukověť pro hospodyně *Ménagier de Paris*, napsaná anonymním pařížským měšťanem pro jeho mladou ženu. Do počátku 15. století se datuje italský pastoračně-pedagogický traktát pro hospodyně a matky sepsaný dominikánem Giovannim Dominicim *Regola del governo di cura familiare* (1403). Na závěr tohoto výčtu můžeme ještě zmínit *Quattro Libri della Famiglia*, rozsáhlý italský dialog o manželství, rodině a domácnosti, napsaný ve Florencii v letech 1433–1434 Leonem Battistou Albertim; to už jsme však v prostředí italské renesance.¹³

Pozdněstředověké překlady a adaptace Epistoly

Ze zmíněných textů o domácnosti patřila *Epistola de cura rei familiaris*, vedle *De regimine principum* Aegidia Romana, v pozdním středověku a na prahu novověku k těm nejrozšířenějším a nejvíce recipovaným. Platí to zejména pro

¹³ Srov. Lambertini 1985, s. 62–72; Blažek 2006; Blažek 2008, s. 199–384; Blažek 2018b.

15. století, kdy její obliba vrcholí. Vedle již zmíněné atribuce sv. Bernardovi z Clairvaux k tomu zajisté přispěly její stručnost, konkrétně-praktický charakter i obecná srozumitelnost. Právě tyto charakteristiky *Epistoly* ji totiž mohly činit obzvláště přitažlivou zejména pro čtenáře z řad laiků, jejichž počet s rostoucí gramotností mezi laiky právě na sklonku středověku narůstal. Stejně tak však byla *Epistola* značně oblíbená také mezi kněžími a řeholníky, kteří z ní mohli čerpat jak náměty pro svoji pastorační a kazatelskou činnost, tak zábavné i praktické poučení pro vedení svých vlastních celibátních domácností či řeholních komunit.¹⁴

Dokladem čtenářského úspěchu *Epistoly* v pozdním středověku a na prahu novověku je nejen veliké množství dochovaných rukopisů a raných tisků, ale také nebývale vysoký počet adaptací a překladů do národních jazyků. Zatímco rukopisné rozšíření *Epistoly* dosud nebylo dostatečně zmapováno,¹⁵ existuje k pozdněstředověkým a raněnovověkým adaptacím a překladům *Epistoly* do národních jazyků již řada studií i edic. Tak identifikoval a částečně vydal germanista Clive Cossar celkem dvanáct (!) překladů *Epistoly* jen do němčiny, z toho jeden veršovaný překlad. Všechny pocházejí z 15. a 16. století a u dvou z nich víme, že byly explicitně vytvořeny pro laické čtenáře, jeden pro rakouskou arcivévodkyni Matyldu Falckou (z roku 1482) a druhý pro jistého mnichovského měšťana Hanse Stitpfa. Již zmíněná Ruth Miguel Franco poukázala na existenci sedmi překladů a adaptací *Epistoly* do španělštiny, všechny z 15. století. Další jazyky, do kterých byla *Epistola* na konci středověku a na prahu novověku přeložena či adaptována,

¹⁴ Viz k tomu brzy Blažek/Řezníčková [v tisku].

¹⁵ Pro předběžný a neúplný soupis rukopisů viz: <http://www.mirabileweb.it/title/epistola-de-cura-rei-familiaris-ad-raymundum-domin-title/3272> (soupis uvádí k datu 17. října 2020 téměř šest desítek rukopisů *Epistoly*; k tomu je třeba připočíst další čtyři desítky rukopisů v českých sbírkách; více k tomu brzy v Blažek/Řezníčková [v tisku]).

jsou angličtina, aragonština, dánština, francouzština, italština, katalánština, nizozemština, irština a švédština.¹⁶

Také v Českých zemích se *Epistola* těšila v pozdním středověku značnému rozšíření a čtenářskému zájmu. Svědčí o tom téměř čtyři desítky rukopisů, převážně z 15. století, které se dochovaly v českých a moravských rukopisných sbírkách. Mezi její české čtenáře patřili například již zmíněný Tomáš ze Štítného, který *Epistolu* cituje v druhé redakci svého spisu *O hospodářovi* (po roce 1376); ba co víc, překládá z ní dva krátké úryvky do češtiny. Jedná se o vůbec nejstarší český překlad *Epistoly* do češtiny, třebaže se týká jen velmi malé části textu. Zmínku o *Epistole* nalezneme však také ve známém staročeském dialogu *Tkadleček*.¹⁷

Nejvýznamnějším dokladem recepce *Epistoly* v českém prostředí je však bezpochyby existence staročeského překladu tohoto textu, který se dochoval ve čtyřech rukopisech z 15. století. Nejstarší z nich pochází z roku 1447 a je dnes uložen v Moravské zemské knihovně v Brně (Mk 69, f. 174r–176v). Právě tento kodex jsme z důvodu jeho stáří zvolili za základ naší edice.

Bibliografie

Edice *Epistola de cura rei familiaris*:

PL 182 (Migne 1879)

Epistola CDLVI. ad Raymundum dominum Castris Ambrusii, in: Jacques-Paul Migne, *Patrologiae cursus completus. Series latina*, sv. 182, Paris 1879, sl. 647A–651A

¹⁶ Srov. Cossar 1975, zvl. s. 277–278 a s. 328–332 a Miguel Franco 2016, zvl. s. 440–441; srov. také Miguel Franco 2010, s. 1390–1395; Miguel Franco 2011; Miguel Franco 2012; Fresa 2012; pro aktualizovanou bibliografii evropských překladů a adaptací *Epistoly* viz Blažek/Řezníčková [v tisku].

¹⁷ K recepci *Epistoly* v Českých zemích viz brzy Blažek/Řezníčková [v tisku].

Cossar 1975

The German Translation of the Pseudo-Bernhardine Epistola de cura rei familiaris, ed. Clive D. M. Cossar, Alfred Kümmerle Verlag, Göppingen 1975, s. 97–102

Fresa 2012

Pseudo-Bernardo di Chiaravalle, *Epistola sul buon governo della famiglia. Edizione del testo, introduzione, traduzione e note*, a cura di Mario Fresa (e-book), Società Dante Alighieri 2012

Studie

Blažek 2006

Pavel Blažek, „Konrad von Megenberg als Aristoteles-Rezipient. Zur Rezeption der aristotelischen Ehelehre in der *Yconomica*“, in: *Konrad von Megenberg (1309–1374) und sein Werk. Das Wissen der Zeit*, edd. Claudia Märkl, Gisela Drossbach, Martin Kintzinger, Verlag C. H. Beck, München 2006 (Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte, Beiheft 31, Serie B), 317–352

Blažek 2008

Pavel Blažek, *Die mittelalterliche Rezeption der aristotelischen Philosophie der Ehe. Von Robert Grosseteste bis Bartholomäus von Brügge (1246/7–1309)*, Brill, Leiden–Boston 2007

Blažek 2010

Pavel Blažek, „I beni della casa. Temi etico-economici nei trattati medievali di «oconomica»“, in: *I beni di questo mondo. Teorie etico-economiche nel laboratorio dell'Europa medievale*, ed. Roberto Lambertini, Leonardo Sileo, Brepols, Porto 2010

Blažek 2018a

Pavel Blažek (ed.), „Zwei unedierte Predigten Bertholds von Regensburg († 1272) für den christlichen Hausstand“, in: *Sacramentum magnum. Die Ehe in der mittelalterlichen Theologie – Le mariage dans la théologie médiévale –*

Marriage in Medieval Theology, ed. by Id., Aschendorff-Verlag, Münster 2018 (Archa Verbi Subsidia 15), s. 477–515

Blažek 2018b

Pavel Blažek: „Thomas of Štítné’s On the Householder (O Hospodářovi) and its Latin Model“, in: *Pursuing a New Order: vol. I: Religious Education in Late Medieval Central and Eastern Central Europe*, ed. by Pavlína Rychterová with the collaboration of Julian Ecker, Brepols, Turnhout 2018, 91–119

Blažek/Řezníčková [v tisku]

Pavel Blažek, Barbora Řezníčková, „The Pseudo-Bernhardine *Epistola de cura rei familiaris* and its Reception in Medieval Bohemia and Moravia“, in: *Books of Knowledge and Their Reception. Circulation of Widespread Texts in Medieval Europe*, edd. Pavlína Cermanová, Václav Žůrek, Brepols, Turnhout [v tisku]

Briggs 1999

Charles Briggs, *Giles of Rome’s De regimine principum. Reading and Writing Politics at Court and University, c. 1275–c. 1525*, Cambridge University Press, Cambridge 1999

Flüeler 1999

Christoph Flüeler, „La dottrina medievale sul governo della casa. Il contributo degli Ordini mendicanti“, in: *Etica e Politica: Le teorie dei frati mendicanti tra due e trecento*, Centro italiano di studi sull’alto medioevo, Spoleto 1999, s. 175–202

Lambertini 1985

Roberto Lambertini, „Per una storia dell’*oeconomica* tra alto e basso Medioevo“, in: *Cheiron* 4, 1985, s. 45–74

Miguel Franco 2008

Ruth Miguel Franco, „El Texto de la *Epistola de cura rei familiaris* en el *Compendium morale* de Geremia da Montagnone“, in: *Revista de Literatura Medieval* 20, 2008, s. 81–99

Miguel Franco 2010

Miguel Franco, „Transformaciones de la literatura sapiencial medieval: La *Epistola de cura rei familiaris* del Pseudo Bernardo“, in: *Actas del XIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Valladolid, 15–19 de septiembre de 2009)*, eds. José Manuel Fradejas Rueda et al., Universidad de Valladolid, Valladolid 2010, s. 1383–1396

Miguel Franco 2011

Ruth Miguel Franco, „Traducción, copia y variación en dos ejemplares castellanos de la *Epistola de cura rei familiaris* del Pseudo Bernardo“, in: *Revista de filología española* 91/2, 2011, s. 285–308

Miguel Franco 2012

Ruth Miguel Franco, „Las traducciones peninsulares de la *Epistola de cura rei familiaris* del pseudo Bernardo“, in: *Literatures ibériques médiévales comparades / Literaturas ibéricas medievales comparadas*, eds. Rafael Alemany Ferrer, Francisco Chico Rico, Universitat d'Alacant / Sociedad Española de Literatura General y Comparada, Alicante 2012, s. 329–340

Miguel Franco 2016

Ruth Miguel Franco, „Relaciones entre las traducciones castellanas de la *Epistola de cura rei familiaris* del Pseudo Bernardo“, in: *Revista de filología hispanica* 32/2, 2011, s. 439–466

Vauchez 1987

André Vauchez, *Les laïcs au Moyen Age. Pratiques et expériences religieuses*, Les éditions du Cerf, Paris 1987

Vaucher 1994

Die Geschichte des Christentums, sv. 5: Machtfülle des Papsttums (1054–1274),

ed. André Vaucher, Herder, Freiburg/Basel/Wien 1994

Souhrnná ediční poznámka

Elektronické knihy starších česky psaných památek jsou pořizovány výhradně z rukopisů a starých tisků z období 13.–18. století. Při ediční práci je uplatňován kritický přístup k vydávanému textu. Texty jsou transkribovány, tj. převedeny do novočeského pravopisného systému, s tím, že jsou respektovány specifické rysy soudobého jazyka. Elektronické edice vznikají na akademickém pracovišti zabývajícím se lingvistickým výzkumem, proto je mimořádný důraz kladen na interpretaci a spolehlivý záznam jazyka památky.

Transkripce textů se řídí obecně uznávanými edičními pravidly, jimiž jsou pro období staré a střední češtiny zejména texty Jiřího Daňhelky *Směrnice pro vydávání starších českých textů* (Husitský Tábor 8, 1985, s. 285–301), *Obecné zásady ediční a poučení o starém jazyce českém* (in: Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957, s. 25–35) a *Obecné zásady ediční a poučení o češtině 15. století* (in: Výbor z české literatury doby husitské. Svazek první. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1963, s. 31–41) a text Josefa Vintra *Zásady transkripce českých textů z barokní doby* (Listy filologické 121, 1998, s. 341–346). Tato obecná pravidla jsou přizpůsobována stavu a vlastnostem konkrétního díla. Při transkripci textu editor dbá na to, aby svou interpretací nesetřel charakteristické rysy jazyka a textu, zároveň však nezaznamenává jevy, které nemají pro interpretaci textu či jazyka význam (tj. např. grafické zvláštnosti textu).

Součástí elektronických knih je textověkritický a poznámkový aparát, jehož obsah a rozsah je zcela v kompetenci jednotlivých editorů. Bez výjimek jsou v kritickém aparátu zaznamenány všechny zásahy do textu, tj. emendace textu. Pravidelně jsou zaznamenávány informace týkající se poškození či fragmentárnosti předlohy, nejistoty při interpretaci textu atp. Naopak méně často jsou uvedeny věcné vysvětlivky a zřídka jsou zachyceny mezitextové vztahy.

Elektronické edice neobsahují slovníček vykládající méně známá slova. K tomuto účelu slouží slovníky zapojené do jednotného vyhledávacího systému *Vokabuláře webového* (<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>), případně též slovníky nezapojené do tohoto vyhledávání (<http://vokabular.ujc.cas.cz/zdroje.aspx>).

Struktura a forma elektronických edic

Text edice je strukturován, tj. povinně je v něm zaznamenávána uzuální foliace či paginace. V závislosti na charakteru předlohového textu mohou být v elektronické knize uvedena čísla veršů (u veršovaných předloh) či označení kapitol a veršů (u biblických textů).

Dále je naznačena i další struktura textu, tj. text je členěn pomocí nadpisů a podnadpisů na nižší celky.

Součástí elektronických edic je textověkritický a poznámkový aparát.

Ve formátu PDF je tento aparát zachycen v poznámkách pod čarou umístěných na konkrétní stránce, ve formátu EPUB je textověkritický a poznámkový aparát uveden v poznámkách v závěru dokumentu:

- ^a – malé písmeno v horním indexu označuje emendace. U emendací je na prvním místě uvedeno kurzivou správné (tj. opravené) znění textu ve shodě s edicí, za grafickou značkou] je uvedeno chybné znění pramenné předlohy
- ¹ – arabská číslice označuje poznámky a komentáře nejrůznějšího druhu, které editor pokládal za důležité pro interpretaci textu

Formát EPUB umožňuje hypertextový přechod z různých částí textu (z položek obsahu, z indexových číslic a písmen textověkritického komentáře) na jiný text. Upozorňujeme, že některé elektronické čtečky nemusí podporovat všechny zamýšlené formáty a funkce.

V elektronické edici je dále použito těchto typů závorek a dalšího grafického značení:

závorky

- { } ve složených závorkách je zaznamenán text, který má charakter přípisu. Rozlišujeme přípisky podle umístění v textu (marginální a interlineární) a přípisky podle stáří vzhledem k základnímu textu (soudobou rukou a pozdější rukou).
- [] v hranatých závorkách je zaznamenán text, který není součástí předlohového textu, ale který lze na základě pravděpodobnosti či jiného textu do edice doplnit; text v hranatých závorkách může být doplněn i o poznámku (značenou arabskou číslicí v horním indexu) s údajem, odkud je text doplněn. V hranatých závorkách jsou rovněž umístěna čísla a údaje určující strukturu textu (foliace, paginace).

odlišné písmo

- *kurziva* označuje text, který byl editorem interpretován jako text nečeský; dále nerozlišujeme, o jaký jazyk se jedná, avšak nejčastěji se vyskytuje latina
- větším písmem jsou označeny nadpisy a podnápisy
- různou velikost písma či *kurzivní* řez některé čtečky nerozlišují

Summary

The e-book prepared by the collaborative work of linguist Barbora Řezníčková and historian Pavel Blažek treats older expert literature and introduces an edition of two popular translated monuments from the fifteenth century. The e-book is supplemented with a historical study on early economic books.

The first monument in the presented e-book, called *The instruction to the sinful man* (*Naučení hříšnému člověku*), is an Old-Czech translation of tract *De norma vivendi*. This tract is based especially on the second book of the two which comprise *Synonyma de lamentatione animae peccatricis* by Isidor of Seville. *The instruction to the sinful man* is a list of pieces of advice gathered in eighteen chapters. It focuses on spiritual life, virtue and resisting temptation.

The translator's attention was focused on the symmetry of sentences and sentence members, or the maintaining of the regular rhythmical sentence construction. The translator utilized a wide variety of complex figures and was concerned with a rather literal translation as seeking to preserve Isidor's Latin style.

Presently, there is only one known *The instruction to the sinful man* manuscript, originated in the third quarter of the fifteenth century, currently stored in NK CR in Prague (the National Library of the Czech Republic), call number XVII B 6, f. 63r–66v. It is part of a comprehensive codex of educational and entertaining texts. This manuscript is the basis of the present e-book edition.

The other monument in the presented e-book, called *Letter on the correct homestead management* (*List o řádné správě hospodářství*), is an Old-Czech translation of Latin tract *Epistola de cura rei familiaris* attributed to Bernard of Clairvaux. *Letter* keeps the form of a fictitious letter and contains a brief collection of practical advice on how a good householder and father of the family should run his household. In the edited manuscript, the advice is divided

into seventeen topical parts which mainly concern property management, law, healthy lifestyle, interpersonal relations, and animal husbandry.

The Latin original of *Letter* is rather simple in terms of its language form and spoken language is relatively even slightly more emphasized in its translated version. The translator preferred the use of subordinate clauses to semi-sentence participle structures, while subordinate clauses take up a large share. The translator also resigned to the occasional use of the onomatopoeia and rhyme. However, expressivity and humour are preserved as well as contact expressions. The Old-Czech translation, which was carried out by the adaptation method, preserved the humorous-educational nature of the monument.

At present, four Old-Czech written copies of the monument and a more recent print from the second half of the seventeenth century are known. The model manuscript for the making of the present edition was the oldest manuscript C from 1447, stored in Moravská zemská knihovna (the Moravian Library) in Brno, call number Mk 69, folio 174r–176v. This manuscript is part of a comprehensive codex consisting mainly of Latin theological tracts. Manuscript C was not the model for more recent manuscripts A, B and D though. All manuscripts had a common model, which implies a single Old-Czech translation of the original monument.

The historical study of economic books included in the e-book first deals with the question of the authorship of *Epistola de cura rei familiaris*, i.e. with the figure of Bernard, as well as with the figure of the fictitious addressee and with the dating of *Epistola*. The text of *Epistola* was written sometime between the end of the twelfth and mid-thirteenth centuries.

The study also explicates the interest in medieval household writings. The interest is interpreted as the High-Medieval and Late-Medieval efforts for religious, moral and educational uplift of the laymen, and may be related to the work of mendicant orders which began in the thirteenth century. The interest in this type of writings is also related to the reception of the Ancient and Arabic

philosophy in the twelfth and thirteenth centuries. Among the most widespread and most widely read were, besides *De regimine principum Aegidia Romana*, also *Epistola de cura rei familiaris*. This is especially true for the fifteenth century when the popularity of *Epistola* was peaking. The popularity of the monument was due to its attribution to St. Bernard of Clairvaux as well as to its brevity, its factual-practical character and its general intelligibility. The book became popular with the laymen as well as priests, monks and friars. It was translated into many languages: a high number of adaptations and translations is documented.

Almost forty manuscripts, mostly from the fifteenth century, which have been preserved in the Czech and Moravian manuscript collections, well attest to the great local readers' interest in *Epistola*. One of its readers was also lay preacher Thomas of Štítý, who quoted *Epistola* in the second edition of his work *On the housekeeper (O hospodářovi)* (written past 1376). The book was also mentioned in the important Czech monument *The Weaver (Tkadleček)* (written around 1400).

(přeložila Martina Příbylaková)

Mgr. Barbora Řezníčková, Ph.D., (*1979) je česká lingvistka, která je členkou oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR. Jako textoložka a editorka se věnuje starší české zábavně vzdělávací literatuře a náboženské literatuře a dále mezitextovým vztahům a otázkám překladu. E-mailová adresa: reznickova@ujc.cas.cz.

Dr. Phil. Pavel Blažek (*1974) je český medievista a historik středověkého myšlení, který působí v oddělení pro studium antického a středověkého myšlení Filosofického ústavu AV ČR. Ve svém bádání se zaměřuje na středověkou recepci Aristotela, na dějiny manželství a rodiny ve středověkém myšlení, na sociální filosofii středověku a na středověkou recepci Bible. Pavel Blažek spolupracoval na přípravě e-knihy v rámci projektu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. LM2018101 LINDAT/CLARIAH-CZ. E-mailová adresa: blazek@flu.cas.cz.

Tato kniha je autorské dílo chráněné ve smyslu zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, a je určena pouze k nekomerčním účelům.